

2032

WAARDIGE BURGERS

Paul Schnabel over burgerschap en maatschappijleer in 2032

Thema

DE TOEKOMST

van leerlingen en het vak maatschappijleer

Interview

IN GESPREK MET

universitaire lerarenopleiders

Lesmateriaal

M/V

Genderongelijkheid

NIEUW!

De Politieke Scheurkalender 2016

WIE WAS DE
VROUW OP DE
BEFAAMDE
PSP-POSTER?

WAAROM WORDEN
VERKIEZINGEN ALTIJD OP
WOENSDAG GEHOUDEN?

Welke politicus
ging er met de caravan
op vakantie?

Prijs:
€ 14,99

Met 366 verrassende verhalen, feiten en anekdotes kunt u heel 2016 genieten van deze kalender.

Koop 'm nu!

TOEKOMST

Rond de feestdagen stonden de kranten vol met de traditionele terug- en vooruitblikken. Waarom waagt *M&P* zich dan toch aan een themanummer over de toekomst? Deze maand overhandigt het Platform Onderwijs2032 zijn advies aan staatssecretaris Sander Dekker. Naar

verwachting zal het kabinet het advies grotendeels volgen. Opvallend is de aandacht voor burgerschapsvorming dat in het advies meer vorm heeft gekregen. In dit nummer legt Paul Schnabel, voorzitter van Platform Onderwijs2032, uit hoe burgerschapsvorming er in de nabije toekomst uit zou moeten zien. Wie burgerschap zegt, denkt al snel aan maatschappijleer, al behelst burgerschapsvorming meer dan alleen ons vak. 'Het maatschappijleer van de toekomst is een vak dat over zijn eigen grenzen heen denkt', stelt NVLM-voorzitter Hans Teunissen terecht elders in dit blad. Daar ligt wel een uitdaging voor ons vak. Het Platform Onderwijs2032 schetst duidelijke burgerschapscontouren, maar

nu zijn de docenten maatschappijleer aan zet. Besteden we burgerschap uit aan andere vakken, zoeken we de samenwerking of nemen we het initiatief? We geven - hoe je het ook went of keert - burgerschapslessen. We moedigen onze leerlingen aan om een actieve in plaats van passieve houding aan te nemen. Trots als een pauw zijn we als leerlingen excelleren tijdens een debat of hun mondigheid voor het algemene belang inzetten. *Practice what you preach*, zou ik zeggen. Een mooi voornemen voor 2016 is daarom dat docenten maatschappijleer - met het advies van het Platform Onderwijs2032 in de hand - het voortouw nemen als het gaat om burgerschap in boven- én onderbouw!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	10 BURGERSCHAP ONDERBOUW	21 KENNISOVERDRACHT	26 LESMATERIAAL GENDERONGELIJKHEID
4 PLATFORM 2032-VOORMAN SCHNABEL: WAARDIGE BURGERS	12 VOX	22 IN MEMORIAM JAN VIS	28 RECENSIES
7 MOTIE	13 TOEKOMST LEERLINGEN	23 WERKVLOER	30 NVLM
8 TOEKOMST MAATSCHAPPIJLEER-ONDERWIJS	16 BURGERSCHAP 2032	24 LERARENOPLEIDERS	31 AANGENAAM
	20 CIJFERS TOEKOMST		

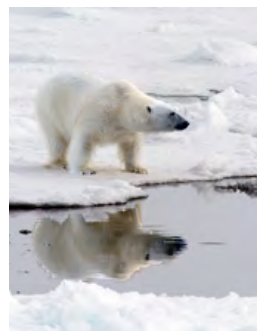
04

10

13

16

22

Paul Schnabel (foto: Rogier Veldman)

PAUL SCHNABEL BIJ HET AFSCHEID VAN LIEKE MEIJS (SLO)

AARDIGE, VAARDIGE EN WAARDIGE BURGERS

Half december nam Lieke Meijs afscheid van het Nationaal Expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO). Paul Schnabel, voorzitter van Platform Onderwijs2032 gaf ter gelegenheid daarvan een lezing over de toekomst van maatschappijleer.

PAUL SCHNABEL

In augustus 2017 wordt het nieuwe programma maatschappijwetenschappen ingevoerd. Wij begonnen in 2005 met dit programma. Er is een periode van twaalf jaar voorbijgegaan. Daar staat tegenover dat we voor het Platform Onderwijs-2032 (we moesten van staatssecretaris Sander Dekker het hele primaire en voortgezet onderwijs onder de loep nemen) tien maanden hebben gekregen. We zijn in februari begonnen en waren voor het einde van het jaar klaar. Het is al zolang geleden dat Maria van der Hoeven, destijds minister van Onderwijs, zei dat er een nieuw programma maatschappijwetenschappen moest komen. Dat moest het profielkeuzevak maatschappijleer 2 vervangen. Het was een breed samengestelde commissie van leden van verschillende disciplines: Politicologie, Sociologie en later ook Antropologie. Het aller-moeilijkste was dat er allerlei wetenschapsopvattingen waren. Het is nooit verstandig om die met elkaar te combineren, want dan zijn er altijd mensen bij die denken dat alleen hoe zij het doen tot iets kan leiden en dat anderen niet alleen andere opvattingen hebben, maar dat dat natuurlijk ook een foute opvatting is. Omdat het Nederlanders zijn, zijn het ook moreel foute opvattingen. Dit ligt in de buurt van de sfeer van de Partij van de Arbeid: 'U denkt niet alleen anders, maar u denkt fout en we gaan het u nog een keer uitleggen hoe u *wel* moet denken. Dat moet je tegen het electoraat van vandaag niet meer zeggen, maar ook niet tegen collega-wetenschappers. Dat maakt het soms heel moeilijk om tot een lijn te komen.

VERZUILING

In de commissie maatschappijwetenschappen was veel overleg nodig. We waren het er wel over eens dat maatschappijwetenschappen niet hetzelfde moet zijn als maatschappijleer en dat

maatschappijleer geen toegepaste maatschappijwetenschappen is. In maatschappijleer, het woord zegt het al, zit een duidelijk normatief karakter en een zekere mate van ideologie. Ik begreep dat het eigenlijk zo is ontstaan in het verzuilde Nederland', vanuit een sterke invloed van de katholieke en christelijke sfeer. Er was een visie op de maatschappij en hoe de maatschappij eigenlijk zou moeten zijn. Vooral in de katholieke wereld is het begrip *leer* veel populairder dan in andere richtingen. Niet van 'dit hebben we onderzocht en dat gevonden', maar 'zo moet je er naar kijken en zo moet het worden gedaan'. We hebben een verhaal klaar dat kan worden geleerd, dat is de gedachte die erachter zit. Het interessante dat we bij Platform Onderwijs2032 hebben gemerkt, is dat dit bij een meer geseclariseerde vorm van denken nog steeds bestaat, ook al ziet de verzuiling er vandaag de dag heel anders uit. In het Platform Onderwijs2032 kwam Artikel 23 vaak ter sprake, maar bijna nooit meer als het ging om een keuze vanuit geloofsovertuiging. Dat was maar in een hele kleine groep. In de biblebelt-wereld speelt dat nog wel, maar bij andere scholen ging het niet om de vrijheid om onderwijs *vanuit* eigen kring te organiseren, maar *in* eigen kring. Met andere woorden: als school maken wij *wel zelf* uit hoe het eruit gaat zien. In de praktijk is dat wel minder het geval. Een aantal leden van de commissie ging in andere landen kijken en dan merk je toch wel dat er in Nederland een grote mate van vrijheid is. In andere landen is de georganiseerde greep van de overheid veel sterker. Docenten worden, zoals in Frankrijk, door het ministerie gewoon op een bepaalde school geplaatst, zonder te vragen of iemand in een team past of dat die persoon de visie of richting van de school onderschrijft. Dat zijn voor ons dingen die vrij ver van ons vandaan liggen en waar in de huidige tijd niemand ooit voor pleit.

MIJN MENING!

We hebben gekeken naar wat maatschappijleer eigenlijk is. Daar zitten cognitieve kanten aan, zoals weten hoe de democratie werkt, de staatsinrichting in elkaar zit en hoe het huis van Thorbecke er een beetje bij ligt. Uit internationale vergelijkingen weten we dat Nederlandse leerlingen dat niet zo geweldig doen. Ze blijven achter bij andere landen. Dat heeft misschien te maken met het moment waarop dat soort onderwijs wordt gegeven, maar het is wel een beetje zorgwekkend dat Nederlandse leerlingen zich niet gunstig van andere landen onderscheiden. In mijn tijd als directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau vroegen we aan mensen of ze goed op de hoogte waren van de Europese instituties, wat de hoofdstad van de Europese Unie is en hoeveel landen de Europese Unie telt. Simpele vragen. Nederlanders wisten heel zeker dat ze daar goed van op de hoogte waren, maar konden de vragen meestal niet beantwoorden. Dat gold ook voor de Italianen, maar die hadden geen enkele illusie dat ze er iets vanaf wisten. Nederlanders hebben altijd een heel sterke mening, maar de feiten wijzen vaak anders uit. Dat zie je ook bij studenten. Dan zeg je 'Dit of dat, of zus of zo' en dan is hun reactie 'Dat is uw mening'. Nederlanders zijn erg vaak overtuigd van alles wat ze weten. De beste kennis over de Europese Unie kwamen we tegen in landen die juist erg kritisch tegenover de Europese Unie staan, zoals Denemarken. Deense leerlingen weten precies hoe het zit. Op het moment dat we in Nederland allemaal de oproepkaart hadden gekregen om voor het Europees Parlement te stemmen, hadden wij in een onderzoek de geniepige vraag opgenomen: 'Wordt het Europees Parlement direct gekozen?'. Bijna de helft van de Nederlanders, die de oproepkaart al thuis hadden liggen, zei 'nee'. Dat bepaalt wel de beeldvorming en de sfeer in de samenleving.

Niet alleen mondig en kritisch, maar ook aardig, waardig en vaardig

SLAGZIN

Kennis blijft een belangrijk punt. Daarnaast is er de attitudekant: de acceptatie en internalisatie van zaken zoals democratie, rechtsstaat en de scheiding van machten en of je vanuit die manier kunt redeneren. Dan is er nog de communicatieve kant, of je hier ook naar kunt handelen. Het burgerschapsaspect wordt in de internationale literatuur enorm dik aangezet. Een Franse sociologe schreef over Nederlandse scholen dat het hier al in groep 1 begint met het kringgesprek. Het poldermodel wordt al heel vroeg geoefend. Het was aardig om te horen hoe iemand die een meer klassikale sfeer gewend is dit ziet.

In de literatuur gaat het vaak over de versterking van de mondigheid, de ontwikkeling van een kritische houding en zelf het initiatief nemen. Binnen het Platform Onderwijs2032 hebben we gezegd dat dit kritisch zijn niet echt het grootste probleem bij Nederlandse kinderen is; misschien wel een beetje aardiger, empathischer of hoffelijker zijn? Als slagzin hebben we gekozen voor de opvoeding van kinderen tot vaardige, waardige en aardige burgers. Dat leek ons een belangrijker doel dan ze nog mondig, kritischer en zelfbewuster te maken, vooral als dat gaat zonder kennis van zaken. In het maatschappijleerverhaal zit het idee van een wereld waarin mensen zich verantwoordelijk voelen voor meer dan hun eigen wereld, maar ook naar de rest van de samenleving kijken zonder direct de vraag te stellen 'What is in it for me?'. Dat zijn geen vanzelfsprekendheden.

MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

Bij maatschappijwetenschappen ging het om totaal iets anders. Het ging om een introductie in de wetenschapsgebieden: wat is het geval en hoe ontwikkelen bepaalde zaken zich in de samenleving? In de nota stond destijds dat het vak in eenvoud moest worden geschreven, maar het vak hoefde niet multidisciplinair te zijn. Dit is gelukt met de keuze voor concepten die door verschillende wetenschapsgebieden worden ingevuld. Dan is het niet multidisciplinair, maar dan heb je wel een gemeenschappelijk *framework* waarbinnen je de bijdragen van de verschillende wetenschappen kunt plaatsen. Verder is het een vak dat los moet worden gezien van maatschappijleer en het moet zeker niet verplicht worden gesteld voor leerlingen die na het voortgezet onderwijs een gammakeuze willen maken. Dus niet 'je moet het vak gevolgd hebben om sociologie, politicologie, pedagogiek of geschiedenis te gaan studeren' - maar het is natuurlijk wel handig. Het moest zowel theoretisch als empirisch georiënteerd zijn. Er moest ook plaats voor reflectie zijn. Als laatste punt stond dat het leerbaar en documenteerbaar moest blijven. Daar hebben we behoorlijk wat discussies over gehad. Ik vond dat leerlingen in het voortgezet onderwijs nog geen doctoraal examen hoefden af te leggen. Ik heb zelf eens voor *NRC Handelsblad* de eindexamenvragen moeten beantwoorden. Dat vond ik niet gemakkelijk! Elke keer als mensen tegen u zeggen dat het onderwijs in Nederland zo slecht is en dat leerlingen niets meer leren, dan is de eerste opdracht om zelf de eindexamenopdrachten te maken van de

vakken die zij hebben gehad. Volgens mij wordt het dan heel lang heel stil. Je kunt altijd zeggen dat er iets aan ontbreekt of dat de stijl niet goed is, maar gemakkelijk is het zeker niet. Ik heb er echt voor moeten zwoegen om een voldoende te halen.

CONCEPTEN

Voor het nieuwe programma moesten we vanuit de concept-contextbenadering werken. Dat leverde discussies op wat deze concepten waren en hoe zij zich tot elkaar verhouden. We hebben een aantal concepten uitgekozen en de context daarvan is de Nederlandse context. Het gaat immers om kennis van en voor de Nederlandse samenleving, de Europese context en internationale vergelijkingen. De vier basisbegrippen waarvoor we kozen waren binding, vorming, verhouding en verandering. Hele abstracte begrippen. Wat mij betreft had binding ook *verbinding* mogen heten (de vier 'v's'), maar dat haalde het uiteindelijk niet. Op die manier creëerden we een kader dat kon worden ingevuld zonder dat het één bepaald vak, methodologie of theoretisch uitgangspunt is. We hebben met opzet die concepten gekozen, omdat die iets over de verbinding tussen mensen, de vorming via het socialisatie- en enculturatieproces vertellen. Bij verhoudingen kan worden gedacht aan de machtsaspecten en natuurlijk het aspect van maatschappelijke veranderingen, ofwel het hele proces van de ontwikkeling van de samenleving. Ik hoop dat het gelukt is om daar programma's voor te maken en daar in het onderwijs vorm aan te geven. We hebben er echt aan getrokken om tot iets te komen dat door

mensen met verschillende achtergronden zou worden gedragen. Het moest echt iets bijdragen aan de ontwikkeling en vorming van de leerlingen. In het Platform Onderwijs2032 hebben we heel duidelijk de opdracht gekregen om de bij maatschappijwetenschappen goed passende drieslag in de gaten te houden, door te kijken naar de cognitieve kanten, burgerschapsvorming en ook aandacht aan de persoonsvorming te besteden. De drieslag *aardig*, *vaardig* en *waardig* zit daar sterk in.

BILDUNG

De laatste jaren was er steeds meer aandacht voor basisvakken als rekenen en taal. Dat is goed en belangrijk, maar het accent ligt daar nu zo sterk op, dat het goed is om weer naar de brede ontwikkeling te kijken. Sommigen noemen dat *Bildung*. Dat is een lastig woord, omdat het meer hoger cultuur suggereert. Het idee is dat we leerlingen klaarmaken voor de toekomst als burgers in de samenleving, met alle eisen die de moderne samenleving stelt, waaronder digitale vaardigheden, zonder precies al te definiëren wat we daar onder moeten verstaan. Ook daar zie je dat de meningen zeer sterk uiteenlopen. Sommige mensen zeggen dat alle leerlingen moeten leren programmeren, maar iedereen die zelf kan programmeren zegt dat dit niet zinvol is. Je moet ze wel leren om te gaan met die apparaten en ze mediawijsheid aanleren zodat ze weten wat de gevaren zijn. We denken wel dat het een revolutie in het onderwijs aan het worden is, wat er allemaal kan als je naar gepersonaliseerd onderwijs kijkt, maar ook daar zitten weer uitdagingen in voor de meer maatschappijleerachtige kant. Het rapport is af. We hebben veel reacties uit het veld gekregen. Op veel plekken wordt er al hard aan gewerkt en soms zeggen scholen 'dat dit is wat zij al doen'. Dat geldt ook voor het nieuwe programma maatschappijwetenschappen. Ik heb gemerkt dat er in het veld heel enthousiast op is gereageerd en dat men daaraan serieus vormgeeft. Voor veel mensen moet het vak zich nog bewijzen. Als dat lukt, dan is dat fantastisch en dat komt echt wel door de inzet van het veld. ♦

Paul Schnabel is voormalig directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Hij gaf leiding aan de Commissie maatschappijwetenschappen en was het afgelopen jaar voorzitter van Platform Onderwijs2032. Bovenstaande tekst is een ingekorte versie van de lezing die Paul Schnabel gaf tijdens het afscheid van Lieke Meijs als medewerker van SLO, Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. De tekst is bewerkt door Ivo Pertijs.

MALIK AZMANI (VVD)

MOTIE

Foto: Tweede Kamer

EEN HUMAAN ASIELBELEID

Het lijkt humaan: alle vluchtelingen de mogelijkheid geven naar ons land te komen en hen hier onderdak bieden. Zolang opvang in Europa echter mogelijk is, zullen zij de gevaarlijke oversteek naar Europa maken. Dat betekent dat wij de vreselijke taferelen zullen blijven zien van mensen die, na betaling van een mensensmokkelaar, met gevaar voor eigen leven op een gammel bootje stappen. Als ze die reis al overleven komen zij, vaak zonder hun familie en vrienden, in een land met een andere cultuur waar zij onder sobere omstandigheden worden opgevangen. Zij verblijven hier in eerste instantie tijdelijk. Niet iedereen zal uiteindelijk ook de kans krijgen om volwaardig in de samenleving mee te doen, zelfs niet zij die uiteindelijk mogen blijven. Dat leidt ertoe dat mensen met hun rug naar onze samenleving komen te staan of, erger, tot uitzichtloze situaties als werkloosheid en criminaliteit. De instroom van asielzoekers heeft ook een groot effect op onze eigen maatschappij.

Het is de taak van de politiek om de voorzieningen die ons land biedt, ook voor toekomstige generaties beschikbaar te houden. Dat lukt gewoonweg niet als te veel mensen ervan gebruikmaken. Migratiebeleid is ook grenzen durven stellen. De grote aantallen asielzoekers drukken op de woningmarkt, onze zorgkosten en sociale voorzieningen. Het is begrijpelijk dat mensen op die voorzieningen afkomen; een groot deel zal daar uiteindelijk ook afhankelijk van blijven. Daarnaast ziet draagvlak in de samenleving niet alleen op voorzieningen, maar ook op sociale acceptatie.

Veel liever zien wij dat vluchtelingen direct op een veilige plek in de regio, dicht bij huis, worden opgevangen. Daar kunnen zij een veel meer vergelijkbaar leven leiden dan in Europa. Bijkomend voordeel is dat met het geld dat wij hier aan de opvang van asielzoekers uitgeven, daar ter plekke veel meer kan worden bereikt; ook voor hen die het geld niet hebben om via mensensmokkel richting Europa te komen. Daarom mijn motie:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

constaterende dat opvang in de eigen regio het ondernemen van een gevaarlijke reis, georganiseerd door mensensmokkelaars, overbodig maakt;

overwegende dat vluchtelingen die hier worden opgevangen zeker niet altijd beter af zijn dan in de regio waar zij vandaan komen;

overwegende dat onze maatschappij de toenemende stroom asielzoekers niet kan dragen;

overwegende dat het zowel in het belang van vluchtelingen, als in het belang van onze eigen maatschappij is om vluchtelingen in de eigen regio op te vangen;

verzoekt de Kamer in te zetten op een humaan asielbeleid, te weten opvang op veilige plekken in de eigen regio;

en gaat over tot de orde van de dag. ♦

KOFFIEDIK KIJKEN

In 1999 bracht *Maatschappij & Politiek* een jubileumnummer uit over een halve eeuw maatschappijleer. Lieke Meijs schreef in dat nummer twee toekomstscenario's over maatschappijleer na 2000, waarvan het eerste uitkwam: maatschappijleer werd op alle niveaus een examenvak. Vijftien jaar later waagt zij zich weer aan een vooruitblik over het toekomstig maatschappijleeronderwijs, met de restrictie dat het koffiedik kijken wordt.

LIEKE MEIJS

De geschiedenis van het vak maatschappijleer brengt twee kwesties aan het licht: de strijd om de positie van het vak en de strijd om de inhoud. Sinds 1968 is maatschappijleer een verplicht schoolvak op alle onderwijsniveaus. In 1988 vond het eerste centraal examen plaats op veertig experimenteerscholen en in 1990 werd het keuze-examenvak op alle niveaus. Wanneer en waarom werd deze stevige positie van het vak bedreigd?

POSITIE MAATSCHAPPIJLEER

Men zou kunnen zeggen dat als er een onderwijshervorming plaatsvindt en de lessentabel opnieuw wordt bekeken, er altijd wel een voorstel komt dat de positie van maatschappijleer bedreigt. Zo klinkt bij elke onderwijsvernieuwing de roep om samenhangend onderwijs: niet langer vijftien losse vakken, maar een samenhangend curriculum. Bij de start van het ontwerp van de Tweede Fase in 1995 werd gevraagd om een nieuw vak mens- en maatschappijwetenschappen (MMW). Toen dat mislukte moest er een

combinatievak geschiedenis/maatschappijleer komen. In 2015 stelt het platform Schnabel in zijn *Hoofdlijnadvies* voor een 'vaste kern van essentiële kennis te beschrijven voor het domein Mens en maatschappij. Een dergelijk domein zal bestaan uit interdisciplinaire thema's die over de grenzen van de bestaande vakken heen gaan'. Samenhangend onderwijs kan leerlingen inzicht geven in complexe maatschappelijke vraagstukken die zich - net als in de werkelijkheid - niet in partjes geschiedenis, aardrijkskunde, economie en maatschappijleer laten opdelen. Daar is niets mis mee, maar voor een klein bovenbouwvak als maatschappijleer, dat maar op 30 tot 40 procent van de scholen als centraal examenvak wordt aangeboden, houdt het opgaan in een groter geheel ook het verdwijnen van het zelfstandig verplichte vak voor alle leerlingen in.

De positie van het vak blijft dus wankel bij elk nieuw onderwijsbeleid, waarbij opnieuw naar de afzonderlijke vakken wordt gekeken. Het is koffiedik kijken of het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de adviezen van het platform Schnabel gaat omzetten in stevige ingrepen in de inhoud van het bovenbouwonderwijs. Het is onvoorspelbaar omdat het kabinet kan vallen en nieuwe bewindslieden niet altijd met ingewikkelde dossiers doorgaan. Soms worden er ook halve oplossingen gekozen. In de discussie over het combinatievak deed staatssecretaris Karin Adelmund destijds het voorstel om de keuze aan de scholen over te laten, of ze geschiedenis, maatschappijleer of het combinatievak zouden aanbieden. Nog vreemder was het voorstel dat een 5

Doek valt voor maatschappijleer
(illustratie Erik Varskamp, in: *Onderwijsblad*, nummer 12, 14 juni 1997)

voor maatschappijleer al voldoende zou zijn voor het verplichte vak in de Tweede Fase. Ook dat idee zorgde weer voor veel overuren voor het bestuur van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM). Permanente waakzaamheid over de positie van het vak blijft geboden, met daarbij de taak om bij nieuwe dreigingen zo snel mogelijk de media te benutten.

INHOUD ALTIJD TIJDELIJK

De scenario's in het artikel uit 1999 schetsen ook verschillen in de inhoud van het vak. Immers de al jaren gevoerde discussie en richtingenstrijd over feitenkennis of attitudevorming was nog steeds niet beslecht. Wel liet de inhoud van het centraal examen zien dat het heel goed mogelijk was om een kader van basiskennis binnen de thema's vast te leggen. Het eerste scenario uit 1999 stelde dat 'de thema's tijdgebonden zijn en dus zullen verdwijnen en plaats zullen maken voor nieuwe thema's, zoals het mobiliteitsprobleem. De body van het vak (...) zal bestaan uit basisbegrippen ontleend aan de sociale wetenschappen'. Het mobiliteitsprobleem is geen nieuw thema geworden, maar wel andere contexten als 'Wording van de moderne samenleving' en 'Veiligheid'. De body van het vak maatschappijleer op alle niveaus en nu dus de nieuwe kernconcepten voor maatschappijwetenschappen zijn gerealiseerd. Ik ben bang dat we met deze inhoud niet nog wel een tijd vooruit kunnen. Een vak dat over actualiteiten gaat ziet daarmee vanzelf haar inhoud snel veranderen, maar ook de inzichten over onderwijs veranderen. Al bij de totstandkoming van het nieuwe programma maatschappijwetenschappen werd de discussie gevoerd over welke kennis leerlingen uit het hoofd moeten leren en welke niet. In 2009 deed de vernieuwingscommissie onder leiding van Paul Schnabel het voorstel voor een soort BINAS voor de maatschappijvakken, waarin leerlingen detailkennis kunnen opzoeken. Dat voorstel haalde het niet, maar tot op de dag van vandaag wordt de discussie gevoerd of leerlingen de abstracte definities van de kernconcepten uit het hoofd moeten kennen. De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik de definities van de kernconcepten niet uit het hoofd ken, maar wel in een tekst herken of er kernconcepten in voorkomen.

INHOUD OP MAAT

Een maatschappelijke ontwikkeling als individualisering heeft ook invloed op het onderwijs. Er verschijnen voorstellen voor onderwijs op maat of gepersonaliseerd leren, waarbij leerlingen de ruimte krijgen

Jippie, een hele pagina

Jjippie, een hele pagina over het vak maatschappijleer in mijn vakbondsblad (*Het Onderwijsblad 12*). Dat is mij nog niet vaak overkomen in de twintig jaar dat ik docent maatschappijleer ben. Maar goed, als het doek valt voor zo'n vak, is dat zeker nieuws. Bedankt redactie.

Het venijn zit echter in jullie striptekenaar Erik Varekamp en zijn beeld van hoe wij docenten maatschappijleer erbij lopen. Sorry Erik, wij dragen geen geitenwollen sokken met sandalen, geen zelfgebreide truien, en de baarden zijn

echt allang afgeschafte. Dat noemen wij in ons vak *stereotypering*. Dat proberen wij onze leerlingen te leren. Stereotypering weerhoudt mensen van nuances in hun denken, en als het handelen van mensen gaat bepalen, wordt het helemaal gevaarlijk. Zoals

Redmeijer in het artikel zegt: 'Het vak is het slachtoffer geworden van zijn imago.' Een imago dat Erik Varekamp hardnekkig instandhoudt. Met vreugde zal ik dan ook een rectificatie van de tekenaar tegemoet zien in de vorm van een niet-stereotiepe schets van een docent maatschappijleer.

Nelie Meijs. Niimeeen

Correctie in *Onderwijsblad*, nummer 13, 24 juni 1997

om eigen inhoudelijke keuzen voor specifieke onderwerpen te maken. Dat verhoogt de motivatie van leerlingen. Een gedifferentieerd aanbod kan inhouden dat alleen de basisstof die alle leerlingen moeten kennen vaststaat, zoals Rechtsstaat (havo/vwo-examenprogramma) en Cultuur en socialisatie (vmbo), maar dat het onderwerp waar deze kennis op wordt toegepast aan de leerling is, alsook de manier waarop dit wordt bestudeerd. Een leerling kan aan de hand van het onderwerp Veiligheid de rechtsstaat doorgronden of onderzoeken wanneer iemand met uitspraken de Grondwet schendt. Dat kan via presentaties van een docent of door zelf de literatuur te bestuderen en samen te vatten. De leerling houdt bij of hij aan verschillende eisen heeft voldaan: onderzoek doen, debat voeren, verslaglegging en toets maken. Ook kan een leerling die goed in maatschappijleer is ervoor kiezen om op een hoger niveau examen te doen.

De roep om onderwijs op maat klinkt steeds krachtiger door en dit type onderwijs past beter bij de huidige samenleving. De tegenkrachten van een schoolorganisatie met een vast rooster en vaste klassen zijn echter sterk: het is goedkoper, vraagt minder voorbereiding door de docent en is eenvoudiger te controleren.

Gepersonaliseerd onderwijs gerealiseerd in 2032? Alweer koffiedik kijken. Als de aantrekkingskracht van scholen met dit concept groot wordt, dan volgen andere mogelijkheden ook. Maar net als bij de invoering van de iPads zijn er veel tegengeluiden. Vraag is welke krachten het winnen.

Het zou mooi zijn als de inhoud van het vak op het vmbo wordt vernieuwd: het verplichte vak meer praktisch maken voor de basis- en kaderleerlingen en betere afstemming op het programma van maatschappijleer. De nieuwe naam voor maatschappijleer 2 is er al, nu de nieuwe inhoud nog. ♦

WAT DOEN WE IN DE ONDERBOUW?

De burgerschapscompetenties van Nederlandse jongeren laten te wensen over, bleek uit de *International Civic and Citizenship Study* (ICCS) in 2009. Een mogelijke verklaring is dat het ICCS-onderzoek in de tweede klas plaatsvindt, terwijl leerlingen pas daarna maatschappijleer krijgen. SLO onderzocht wat er bij de andere gammavakken in de onderbouw aan burgerschapsvorming gebeurt.

COEN GELINCK

We weten niet of Nederland beter zou scoren als we maatschappijleer direct vanaf de brugklas zouden aanbieden, maar dat is wel een populaire hypothese onder docenten maatschappijleer. Ook hoogleraar Onderwijskunde Geert ten Dam noemde in het vorige nummer van dit blad het ontbreken van maatschappijleer in de onderbouw van het voortgezet onderwijs als één van de mogelijke verklaringen voor de relatief slechte score van ons land in het ICCS-onderzoek.¹

Die hypothese gaat ervan uit dat er te weinig aan burgerschapsvorming gebeurt in de mens- en maatschappijvakken die in de onderbouw wel op het rooster staan. Ook daarover is echter niet veel bekend. Om iets meer te kunnen zeggen over de bijdrage van die vakken aan de burgerschapscompetenties van leerlingen heeft Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO), de programma's van aardrijkskunde, geschiedenis en economie in de onderbouw uitvoerig door de burgerschapsbril bekeken.

VERGELIJKING

Het startpunt van het onderzoek was de website *Leerplan in Beeld*.² Daar vindt u doorlopende leerlijnen van basisschool tot de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Om die doorlopende leerlijnen vorm te geven zijn per vak en leergebied kernen geformuleerd. Vervolgens zijn de kerndoelen vertaald naar suggesties voor tussendoelen voor de onderbouw. Om meer over de aandacht voor burgerschap in de gammavakken te kunnen zeggen zijn die tussendoelen vergeleken met het ICCS-onderzoek. Het zou echter kunnen dat in lesmethoden meer burgerschap voorkomt dan in deze tussendoelen. Daarom is het onderzoek uitgebreid met een scan van de meest gebruikte methoden aardrijkskunde en geschiedenis.

De mens- en maatschappijvakken hoeven vanzelfsprekend niet de volledige burgerschapseducatie van jongeren in de onder-

bouw voor hun rekening te nemen. Er is (naast buitenschoolse socialisatie) immers ook een taak weggelegd voor de andere vakken en breder voor de pedagogische opdracht van de school. Een lage of hoge score in het ICCS-onderzoek kan dus niet een-op-een naar de invulling van de mens- en maatschappijvakken worden vertaald. Tegelijkertijd mag op het gebied van burgerschap van de vakken die zich over de samenleving buigen wel meer worden verwacht dan van talen, creatieve of exacte vakken.

EEN GEMENGD BEELD

Uit de vergelijking blijkt dat de mens- en maatschappijvakken in de onderbouw al veel doen op het gebied van burgerschap. Bij geschiedenis is aandacht voor staatsinrichting, politieke stromingen grondrechten en basiswaarden zoals gelijkwaardigheid, vrijheid en solidariteit. Aardrijkskunde laat leerlingen onder het kopje *wereldburgerschap* kennismaken met internationale samenwerking en mondiale vraagstukken. De relatie tussen mens en milieu komt aan de orde bij zowel economie als aardrijkskunde en alle mens- en maatschappijvakken besteden aandacht aan de Europese Unie.

Andere aspecten van burgerschap komen bij de gammavakken in de onderbouw veel minder aan bod. Voor een deel is dat verklaarbaar, omdat die aspecten tot de pedagogische opdracht van een school mogen worden gerekend. Communicatieve vaardigheden, het oplossen van conflicten en samenwerken met mensen die tot een andere groep behoren vereisen kennis, vaardigheden en houdingen die bij alle vakken en door de school als geheel moeten worden aangeleerd. Een aantal aspecten van burgerschap die wel herkenbaar tot de mens- en maatschappijvakken behoren, krijgt echter ook beperkt aandacht in de leerplannen van deze vakken. Daarbij moet worden aangetekend dat het moeilijk is om een beeld te krijgen van de aandacht die aan attitudevorming wordt besteed. Houdingen staan niet als doelstellingen in *Leerplan in Beeld* omschreven

Meer aandacht voor actief burgerschap (foto: Sebastiaan ter Burg)

en komen ook in lesboeken nauwelijks aan de orde. Wellicht dat de werkboeken bij de methoden daar meer aandacht aan schenken, maar dat zou nog nader onder de loep moeten worden genomen.

MOGELIJKE VERBETERPUNTEN

Op welke aspecten van burgerschap valt nog terreinwinst te boeken? De vier belangrijkste zijn:

- Er is bij geschiedenis wel aandacht voor de hoofdlijnen van het Nederlands politiek bestel, maar weinig voor democratie als een *instrument* om conflicten op vreedzame wijze op te lossen. Ook blijven pressiegroepen, media, de openbaarheid van bestuur en de nationale ombudsman buiten beeld.
- Rechtsstaat en rechtspraak komen maar beperkt aan de orde. Bij geschiedenis wordt wel besproken wat een totalitair regime is en rechtspraak komt aan de orde bij de Romeinen en de Middeleeuwen. Een link met het heden wordt daarbij echter niet vaak gelegd. Er kan meer aandacht worden geschonken aan het besef dat de macht van overheden (en bedrijven) moet worden begrensd om vriendjespolitiek, corruptie en censuur te voorkomen.
- Bij aardrijkskunde en geschiedenis is aandacht voor het ontstaan en de kenmerken van de multiculturele samenleving. Voor de vraag hoe in een pluriforme samenleving kan worden omgegaan met vooroordelen en discriminatie wordt minder ruimte gemaakt. Er is beperkte aandacht voor de inlevingsvaardigheden die in een pluriforme samenleving van belang zijn. Dat zou beter kunnen, bijvoorbeeld ook door het belang van socialisatieprocessen bij identiteitsvorming te benadrukken.
- Er is weinig aandacht voor actief burgerschap: hoe je actief participeert in politieke besluitvorming, bijvoorbeeld door te stemmen, te demonstreren, je aan te sluiten bij een politieke partij of je te mengen in politieke discussies en

hoe je jezelf over beleid kunt informeren en waarom dat belangrijk is.

DOELSTELLINGEN?

De vraag wat er in de toekomst bij de mens- en maatschappijvakken in de onderbouw aan burgerschap moet gebeuren, kan alleen worden beantwoord als eerst de doelstellingen worden bepaald. Op dit moment bieden de wet en de kerndoelen daar weinig houvast voor. Is de definitie van burgerschap van ICCS zaligmakend, moeten we uitgaan van het leerplankader van SLO³ of biedt *burgerschapmeten.nl* (zie ook: *M&P-7*, 2015) een visie op burgerschap waarmee scholen aan de slag kunnen? Om een begin van een antwoord te formuleren: die doelstellingen kunnen worden afgeleid van de inhoudelijke kern van de burgerschapsopdracht van scholen, zoals die in 2012 door de Onderwijsraad is geformuleerd. Het gaat volgens de Onderwijsraad over het leren functioneren in een democratische gemeenschap (inclusief de rol van mensenrechten hierin) en - in relatie daarmee - de identiteitsontwikkeling van de leerling. De vertaling van deze burgerschapsopdracht naar de mens- en maatschappijvakken kan zijn: het bevorderen van politiek-juridische burgerschapscompetenties en de competenties die van belang zijn voor het functioneren in een pluriforme samenleving. Die omschrijving kan het uitgangspunt vormen van de invulling van burgerschapsvorming in de onderbouw richting 2032. Als dat uitgangspunt wordt gekozen, komen de vier genoemde verbeterpunten weer in beeld. Een mooie uitdaging voor de mens- en maatschappijvakken, waarbij de inbreng van docenten maatschappijleer natuurlijk niet mag ontbreken. ♦

Noten

1. Ivo Pertjjs, 'Nederland en burgerschap', in: *M&P*, 46 (2015) nr.7, pp.20-21.
2. Zie website: leerplaninbeeld.slo.nl.
3. Zie: <http://burgerschapindeschool.nl/publicaties>.

VOX populi

'MAATSCHAPPIJLEER MOET OOK IN DE ONDERBOUW WORDEN GEGEVEN.'
LEERLINGEN VAN VWO-6 VAN HET HAARLEMMERMEER LYCEUM IN HOOFDDORP

BAS BANNING

AMIN (18):

BASIS LEGGEN VOOR MAATSCHAPPIJLEER

'Dat vind ik een goed idee. Wij hebben maatschappijleer nu voor het eerst in de zesde gekregen en nu wordt je helemaal overspoeld met verschillende onderwerpen. Als alvast in de onderbouw wordt begonnen, dan kan je alvast een basis voor maatschappijleer leggen. In de bovenbouw heb je al genoeg dingen te doen.'

TIM (19):

MEER IN DE SAMENLEVING

'Het is een stukje algemene ontwikkeling, dus je kan er in principe niet vroeg genoeg mee beginnen om te leren hoe het rechtssysteem werkt, hoe het kabinet werkt, et cetera. Zeker omdat je al strafbaar kunt zijn vanaf je twaalfde. Dan is het toch wel handig als je daar dingen vanaf weet en omdat je op die leeftijd al wat meer zelfstandig wordt en je dan kom je iets meer in de samenleving te staan. Dan denk ik dat je, als je er wat meer vanaf weet, je daar een beetje beter in kan verplaatsen.'

WINKE (19):

STEMMEN ZONDER KENNIS?

'Ik denk dat je er veel meer baat bij kan hebben op een vroegere leeftijd. Ik kom van de havo en daar heb ik al maatschappijleer gehad. Ik merk dat een heleboel klasgenoten van me er nog helemaal niets van weten; en dan zijn ze al zeventien. Dus dan mag je al bijna stemmen en dan heb je daar nog geen kennismaking mee gehad. Het zou goed zijn als je in de onderbouw een mildere vorm van maatschappijleer geeft, zodat je al wel wat weet. Dan zit het al in je systeem, omdat je er al eerder betrokken bij bent geweest - met de politiek en alles. Je weet dan hoe het in elkaar zit. Als je dan in aanraking komt met Justitie of iets dan weet je al meer wat je rechten zijn.'

BORIS (17):

HOORT BIJ JE OPVOEDING

'Ja, dat vind ik wel. Ik vind dat het bij je opvoeding hoort. Als je er vroeg mee begint dan denk ik dat je er meer aan hebt. Hoe het een beetje werkt in de samenleving. Waarvoor je kan worden opgepakt bijvoorbeeld - en dat je weet wat je rechten zijn.'

LEERLINGEN OVER HUN TOEKOMST

'BANG DAT DE SOCIALE COHESIE VERDER ZAL AFNEMEN'

Docenten maatschappijleer kijken dagelijks naar het nieuws en lezen de krant. We maken ons in meer of minder mate zorgen om de toekomst: IS, klimaatverdrag van Parijs, polarisering van de samenleving en de versoberde verzorgingsstaat. Maken onze leerlingen zich ook zorgen? Hoe zien zij de toekomst?

M&P interviewde verschillende leerlingen van verschillende leeftijden en niveaus in het middelbaar en beroepsonderwijs. In groepsdiscussies en interviews stonden drie vragen centraal: 'Het is 2026. Hoe ziet de wereld er uit, hoe Nederland en hoe jouw leven?'

DOUWE VAN DOMSELAAR, ANIQUE TER WELLE & DAAN VAN DER HOEK

'OPWARMEN VAN DE NATUUR IS EEN SCHOLLETJE BAKKEN'

DON BOSCO COLLEGE, VOLENDAM

SAMMY¹ (vmbo-4-tl): 'Als ik in 2026 de televisie aanzet en naar het *Journal* kijk dan zie ik dat IS haar grondgebied heeft uitgebreid en een eigen staat heeft. Alle bommen hebben geen zin gehad. Er zijn nog steeds mensen die van hier naar daar trekken omdat ze hier kansloos zijn'. 'Dat vind ik een eng idee', vult **NOA** (vmbo-4-gl) aan, 'Ik wil heel graag kinderen, twee zelfs, maar soms denk ik: wat doe je hen aan?'. Bij de woorden *kinderen krijgen* krijgt Noa een zachte uitdrukking op haar gezicht. 'We zijn thuis met vier kinderen en dat is best wel druk. Dus twee lijkt me echt genoeg. In 2026 ben ik getrouwd en ben ik doktersassistent. Gisteren was ik op de open kijkdag op het mbo in Purmerend en het leek me echt leuk'. **SAMMY** onderbreekt haar: 'Ik heb over tien jaar zeker geen kind eren. Ik wil wat van de wereld zien, mijn eigen gang gaan. In Volendam woon ik ook zeker niet meer. Amsterdam is de stad waar ik wil wonen. Daar heb je alles, het is een fijne stad en niet iedereen doet en denkt hetzelfde'. **NOA** heeft daar een heel andere mening over. 'Als ik moest kiezen tussen een huis om de hoek bij mijn moeder of een huis aan het einde van het dorp, dan kies ook voor bij mijn moeder om de hoek. Wat moet ik nou in Amsterdam. Het is veel te groot, niet gezellig, ik ken er niemand'.

MANDY, die zich tot nu toe nog niet in het gesprek heeft gemengd, heeft een duidelijk statement: 'Waar maken jullie je nou toch druk om. Echt hoor, ik maak me geen enkele zorgen. Mijn vader heeft een goede kapperszaak. Daar ga ik in. Ik maak me

'Mijn vader warmt de natuur op als hij een scholletje bakt'
(foto: G. Lanting)

geen enkele zorgen over later of over mijn pensioen'. Terwijl Mandy nog wat napruftelt over 'dat haar altijd blijft groeien en mensen altijd naar de kapper zullen gaan, ook vluchtelingen', onderbreekt **SAMMY** haar: 'Als onze kinderen groot zijn, zijn de regels veel strenger. Neem de school. Daar kun je dan alleen nog in nadat je je tas hebt laten controleren en je pasje hebt laten zien'. Dat voelt erg gecontroleerd en misschien ook wel veiliger, maar er ook controle bij grenzen en misschien zelfs wel bij winkels'. **NOA** brengt ook het broeikas effect in: 'Hoe gaat dat aflopen? Krijgen we meer natuurrampen?'. Geen van de aanwezige leerlingen heeft er een antwoord op.

Even later spreek ik ook met **RAYMOND** (vmbo-4-kb) die liever niet zijn naam vermeld ziet worden: 'Mijn vader heeft een viskraam in Alkmaar. Ik help hem vaak en verdien dan best lekker, maar ik wil zijn kraam later niet overnemen. Iets met Horeca, dat ga ik doen, maar wat precies dat weet ik nog niet. Ik heb wel een mbo-opleiding in Hoorn bezocht, maar die vond ik niet leuk. Met politiek of die dingen houd ik me niet bezig. Ja, nu voor mijn tentamen, maar anders niet. We worden toch genaaid door de overheid. Dat is altijd zo geweest, dat is nu zo en dat zal wel zo blijven. In het broeikas effect geloof ik niet. Ook weer zo iets van de overheid, ze proberen ons gewoon bang te maken om meer geld uit onze zakken te halen. Zakkenvullers! Mijn vader hoor ik er nooit over, over opwarming van de natuur. Mijn vader warmt de natuur op als hij een scholletje bakt!'

'MINDER VRIJHEID EN LEVEN OP MARS'

MONTESSORI LYCEUM, AMSTERDAM

AYCIN (havo-4): 'Door de verdere ontwikkeling van sociale media is er heel weinig privacy. Het milieu gaat er steeds verder op achteruit, natuur is luxe geworden en alles wordt duurder, omdat veel biologisch is. In Nederland wordt het steeds moeilijker om te gaan studeren. Zorgpremies worden hoger door de vergrijzing. In 2026 woon ik in een wijk waar de buurtbewoners met elkaar verbonden zijn. Ik ben bang dat de sociale cohesie steeds verder zal afnemen, dus wil ik projecten organiseren voor verschillende buurten in Amsterdam. Veiligheid speelt daarbij een belangrijke rol.'

ALEYNA (havo-4): 'De wereld is volgebouwd met gebouwen en wolkenkrabbers, waardoor er weinig natuur over is. Mensen krijgen minder vrijheid doordat overheden steeds meer macht willen. Jonge werkende mensen moeten veel geld uitgeven aan de zorg en uitkeringen van ouderen. De politieke situatie is nog vergelijkbaar met 2016. Er verandert niet veel. Ik ben afgestudeerd en woon nog steeds in Nederland. Ik hoop dat mensen de vrijheid krijgen hun religie en cultuur te kiezen en hun mening te uiten. Dat zou een verbetering ten opzichte van 2016 zijn.'

CAMIEL en **BOB** (vwo-4): 'In 2026 is er minder vrijheid, er is nog steeds een groot conflict in het Midden-Oosten. De wereld is een stuk groener door de opkomst van elektrische apparaten en vervoermiddelen. Er zullen veel meer dingen mogelijk zijn. Er wordt leven ontdekt op Mars en er zijn medicijnen voor van alles. De babyboomgeneratie is vrijwel helemaal overleden. Verzorgingshuizen raken daarom leeg, zodat daar vluchtelingen kunnen wonen. Nationalistische partijen krijgen steeds meer macht vanwege onrust in de samenleving en angst voor aanslagen en oorlogen'. Camiel is in 2026 bezig met zijn master aan de universiteit en woont op zichzelf. Bob studeert aan de Universiteit van Amsterdam en legt zich toe op zijn specialisatie voor Orthopedie.

LANTHE (vwo-5): 'De wereld heeft nog meer last van milieuproblemen, meer stormen en orkanen, veel water en minder ijs. Landen hebben veel te weinig ondernomen om milieuproblemen aan te pakken. Vrijheid is een waarde die in het Westen nog belangrijker is geworden, maar de vrijheid is niet per se groter geworden. Een deel van onze privacy hebben we voor terrorisme-

bestrijding ingeleverd. In bepaalde delen van de wereld is religie nog belangrijker geworden, zoals in de Verenigde Staten. Er is veel onenigheid over verschillen tussen religies en regels die daarbij horen. In het Midden-Oosten is het nog steeds onrustig. Verschillende westerse landen hebben ingegrepen, maar dat heeft niet geholpen. Als gevolg van de vergrijzing is de zorg in Nederland erg duur geworden. Er zijn lange wachtlijsten, veel mensen gaan voor zorg naar België, waar inmiddels ook wachtlijsten ontstaan. De PVV is tijdelijk heel groot geweest, maar heeft het niet waargemaakt. Veel stemmers zijn teleurgesteld. Door de problemen in de zorg zijn meer mensen links geworden. Nederland is nog altijd lid van de Europese Unie die een aantal belangrijke conflicten achter de rug heeft, bijvoorbeeld met Groot-Brittannië. De Europese Unie heeft het allemaal overleefd, omdat de belangen om de unie te behouden te groot zijn. Ik ben al een tijdje klaar met mijn studie en heb verschillende baantjes gehad. Ik woon in Amsterdam en ben een grote reis naar Zuid-Amerika aan het boeken. Ik vind reizen en werk heel belangrijk.'

SKANDER (vwo-5): 'Vrijheid in de westerse wereld is afgenomen. Overheden zullen het toenemend terrorisme in Europa als excuus gebruiken om wetten in te voeren die onze privacy nog verder beperken, voor zover deze nog bestaat. Het milieu is verder verslechterd, vooral in de Verenigde Staten, maar ook in andere landen zijn lobby's van grote bedrijven te sterk om de milieuproblemen aan te pakken. De vluchtelingenstroom en de islamofobie zullen er voor zorgen dat de sociale cohesie in de Europese Unie verder afneemt. Het onderwijs ziet er nog uit zoals nu. Door de vergrijzing zal de zorg hoog op de politieke agenda staan. Hopelijk woon ik nog gewoon in Amsterdam. Ik heb mijn studie Criminologie afgerond. Ik werk voor een advies- of onderzoeksbureau, bij de overheid of bij de politie. Ik vind het milieu, veiligheid in de wereld en buitenlandse politiek belangrijk.'

SANNE (vwo-5): 'Hopelijk is de rust in de wereld een beetje teruggekeerd. Ik denk dat het beter gaat met de mensenrechten en dat er meer acceptatie komt voor allochtonen en andere religies. De focus in de wereld is gericht op veiligheid voor iedereen. De Nederlandse burgers worden steeds zelfstandiger op het gebied van zorg. De overheid biedt alleen nog hulp als het echt nodig is. Het onderwijs is meer en meer afgestemd op interesses en sterke punten van leerlingen; niet pas als je een studie kiest, maar al vanaf jonge leeftijd. Ik hoop dat ik in Amsterdam woon, een vaste relatie en een fijn huis heb. Misschien dat ik voor die tijd nog even in het buitenland heb gewoond (in Londen of New York), maar ik zie mezelf oud worden in Nederland. Ik doe werk dat ik goed met vrije tijd en familie kan combineren. Ik wil liever geen kantoorbaan waar ik de hele dag achter een computer moet zitten. Mijn milieubewustzijn is toegenomen omdat ik de wereld goed voor mijn toekomstige kinderen wil achterlaten.'

'De wereld heeft nog meer last van milieuproblemen, meer stormen en orkanen, veel water en minder ijs' (foto: Christopher Michel)

'De komende tien jaar zullen de problemen die we nu hebben verergeren, zoals obesitas' (foto: Wikimedia Commons)

'OBESITAS EN MILIEUPROBLEMEN NEMEN TOE'

DE ROOI PANNEN, TILBURG EN FRIESLAND COLLEGE, LEEUWARDEN

PIM (mbo-4): 'Ik denk dat de wereld over in 2016 heel veel *kleiner* wordt. Door steeds beter wordende technologie wordt het steeds gemakkelijker om naar de andere kant van de wereld te reizen. Ik denk dan ook dat mensen over de hele wereld hierdoor meer met elkaar verbonden zullen zijn. Ik voorspel dat Nederland er over tien jaar heel anders uitziet.. De babyboomgeneratie zal weggefallen zijn en dat zal een grote kans voor mijn, en de daarop volgende generatie zijn. In 2026 heb ik hopelijk al een tijdje mijn hbo-opleiding afgerond en dan ook dat ik al hard aan de slag ben bij een bedrijf, of misschien begin ik wel iets voor mijzelf!.'

JORIS (mbo-4, CIOS): 'Ik denk dat in de komende tien jaar de problemen die we nu hebben verergeren, zoals obesitas en milieuproblemen. Ik denk wel dat overheden uit verschillende landen er wat aan gaan proberen te doen - in elk geval meer dan nu, maar ik betwijfel of het genoeg effect heeft. Dingen zoals obesitas liggen toch echt aan de mens zelf en de keuzen die ze maken. Met betrekking tot het milieu kunnen er wel veel positieve ontwikkelingen volgen, zoals het overstappen van benzineverbranding naar elektriciteit; elektriciteit kan namelijk groen worden gewonnen en dan heeft het een kleinere voetafdruk dan machines en auto's die op benzine werken. Ik denk dat in 2026 in Nederland meer auto's op elektriciteit rijden en ook het internet gaat een nog belangrijkere rol in de maatschappij spelen

(*The Internet Of Things*). Over tien jaar zie ik mezelf als sportleraar lesgeven op middelbare scholen. Ik blijf zelf denk ik ook veel met sport bezig, om nieuwe doelen daarin te behalen.'

ASHLEY (mbo-4): 'Ik denk dat over in 20216 de wereld nog meer afhankelijk is geworden van elektronica. De wereld gaat snel en tijdelijke hypes zullen zich snel ontwikkelen. Mensen willen meer en meer, worden egoïstischer en sommige culturen worden steeds meer achtergesteld, waardoor er mogelijk grote conflicten ontstaan. Nederland gaat als het zo doorgaat steeds meer op de Verenigde Staten lijken. Brussel wordt steeds machtiger. Nederland verdwijnt steeds meer onder de verschillende culturen. Over tien jaar hoop ik getrouwd te zijn en kinderen te hebben, verder werk in een orthodontistenpraktijk en heb een eigen huis met een mooie auto.'

MARK (mbo-4): 'Ik verwacht dat we in eenzelfde wereld leven als nu. Ik verwacht wel dat we technisch verder zijn en op medisch gebied veel meer kunnen, maar we wonen niet in zwevende huizen en gaan niet met vliegende auto's naar ons werk. Ook denk ik dat de wereld nog kleiner wordt, maar ook heel gesloten naar elkaar uit angst. Ik verwacht echter wel dat er meer respect voor elkaar is en dat er minder wordt gediscrimineerd, behalve ten aanzien van het Midden-Oosten. Veel mensen zullen daar nog veel afkeer tegen hebben. Ik vind het moeilijk om iets over Nederland te zeggen. Ik verwacht vooral dat we nog minder een land zijn, maar meer een onderdeel van een groot geheel en dat we ons indirect door anderen laten leiden. Ik hoop dan met trots te kunnen zeggen dat ik een internationaal projectmanager ben die het goed voor elkaar heeft en veel van de wereld mag zien. Maar om eerlijk te zijn zou ik het niet weten. Ik hoop alleen maar dat ik zelfstandig en onafhankelijk mag zijn.' ♦

Noot

1. Sammy en Noa zijn de echte namen van de leerlingen. Raymond en Mandy zijn fictieve namen. Allen zijn eindexamenkandidaten van het Don Bosco College in Volendam.

BURGERSCHAP 2032

Wat betekent het als burgerschap een prominentere plek in het curriculum van de toekomst krijgt?
Hoe gaat dat eruit zien?

HANS TEUNISSEN

Het Platform Onderwijs-2032 heeft het over aandacht voor sociale vaardigheden en vooral voor het tonen van respect voor anderen, maar ook over meer kennis van de rechtsstaat, democratische waarden en mensenrechten. Het gaat bij burgerschap over de werking van de samenleving in de wijk, in de regio, in het land en in de wereld, maar ook over inzicht in de wijze waarop je daar als leerling - als burger - in een cultureel diverse samenleving aan kunt bijdragen. Wie die opsomming leest, wordt een beetje bang dat de definitie van burgerschap zo breed is dat we er nooit in zullen slagen om te bepalen wat we nu eigenlijk met goed burgerschaps-onderwijs bedoelen. Volgens Margarita Jeliaskova is dat maar goed ook. Zij promoveerde in december op de visies van docenten maatschappijleer uit Nederland, Bulgarije en Kroatië op burgerschapsvorming en stelt dat het idee van een gemeenschappelijke definitie tegen de essentie van het concept burgerschapsvorming ingaat. Ze schrijft dat onderwijs ook politiek is en ze is blij met controverse en discussie over burgerschap. Volgens haar is het alternatief 'overheidspropaganda', als we allemaal hetzelfde moeten doen. Als docent maatschappijleer ben ik niet vies van een goed politiek debat over een onderwerp, maar zo ver als Jeliaskova zou ik toch niet willen gaan. Een beetje consensus over burgerschaps-onderwijs is volgens mij wel handig en ook noodzakelijk; zeker als we nog maar aan het begin van een curriculum-discussie over Onderwijs2032 staan.

KERN

Gelukkig sluit het voorlopige advies van het platform aan bij het advies dat de Onderwijsraad in 2012 over burger-

schap gaf. Dat wordt nog eens herhaald door hoogleraar Onderwijskunde Geerten Dam - eveneens lid van het Platform Onderwijs2032 - in het decembernummer van *Maatschappij & Politiek*: 'Het gaat om een kleine, gemeenschappelijke kern die cirkelt rond het kunnen en willen functioneren in een democratische rechtsstaat, om het vreedzaam samenleven met burgers met verschillende visies. Dit bevat kennis- en houdings-elementen, maar ook vaardigheden zoals het kunnen wisselen van perspectief.¹ Die kern spreekt mij als docent maatschappijleer aan. In de kern gaat het dus om 'de bevordering van politiek-juridische burgerschapscompetenties en de competenties die van belang zijn voor het functioneren in een pluriforme samenleving'. Het gaat natuurlijk ook om sociale vaardigheden en het tonen van respect voor anderen, zoals het platform schrijft. Die vaardigheden en houding zijn net zo essentieel als de leden van het platform. Hun pleidooi voor volwassenen die naast vaardig en waardig ook aardig moeten zijn is me uit het hart gegrepen. Ik vind dat het onderwijs daar ook in de toekomst een belangrijke rol heeft. Deze categorie sociale vaardigheden en respect zou ik echter geen burgerschap willen noemen: eerder mensschap of persoonschap. Bij burgerschap denk ik aan burgerschap met een kern zoals die wordt omschreven door Ten Dam. Het begrijpen van en kunnen functioneren in een democratische rechtsstaat ...en in een pluriforme samenleving en globaliserende wereld, zou ik daaraan toe willen voegen - met daarnaast een eigen ruimte die door scholen zelf in te vullen is, zodat zij de identiteit van leerlingen vormen en ook vorm geven aan de identiteit van de school. We hebben nu dus een beschrijving van de kern van burgerschapsvorming, maar hoe gaan we dat in de toekomst vormgeven? De actualiteit

- met diverse crises in Europa, een op de proef gestelde cohesie en rechtsstaat en een gefragmenteerd politiek landschap met kiezers op drift - maakt duidelijk dat de behoefte aan burgerschapsvorming in het onderwijs groot is.

DOORLOPENDE LEERLIJN

Uit internationaal onderzoek blijkt dat Nederlandse jongeren het relatief slecht doen op het gebied van burgerschap. In de *International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)* uit 2009 bleek dat Nederlandse jongeren uit de tweede klas van het voortgezet onderwijs over minder burgerschapskennis beschikken dan jongeren uit de ons omringende landen. In Europa hebben alleen leerlingen in Griekenland, Luxemburg, Cyprus en Bulgarije een geringere kennis over burgerschap dan leerlingen in ons land. Ook op het gebied van bepaalde attitudes, zoals gelijke rechten voor immigranten, scoorde Nederlandse jongeren laag. Het burgerschapstekort en de noodzaak om dat gat te dichten is dus wel duidelijk. Als Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) pleiten we daarom nu al een aantal jaren voor een doorlopende leerlijn burgerschap. Het ICCS onderzoek toont aan dat we het ons simpelweg niet kunnen veroorloven pas in de bovenbouw bij maatschappijleer met burgerschap te beginnen. Ook in het basisonderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs moet aandacht voor democratisch burgerschap zijn. In *M&P* blijkt Ten Dam dat met ons eens te zijn. Aan ons verzoek om een doorlopende leerlijn hebben we ook altijd de referentieniveaus gekoppeld. Als we vastleggen wat leerlingen op elke leeftijd moeten kennen en kunnen, dan hebben we een maatstaf om scholen en leerlingen te beoordelen. Zonder een dergelijk instrument - en hier spreken we uit ervaring als

voormalig vak achter de streep - wordt de leerlijn burgerschap een dode letter of een papieren tijger. Ook nu moeten scholen al wettelijk aan burgerschapsvorming doen, maar komt het vaak niet verder dan een document dat in de kast ligt voor als de Onderwijsinspectie op bezoek komt. Zo moet het in de toekomst in elk geval niet. Net als Paul Schnabel en zijn platform vinden we dat het bij burgerschap niet alleen om meetbare, maar ook om merkbare kwaliteiten gaat. De doorlopende leerlijn moet uit meetbare elementen bestaan, maar ook de merkbare kwaliteiten moeten in het onderwijs worden gewaardeerd, zeker waar het burgerschap betreft. Dat betekent ook dat de ontwikkeling van leerlingen op dat gebied moet worden gemonitord en waar nodig bijgestuurd.

Terug naar de leerlijn. Wij zien mooie aanknopingspunten om op dit gebied vooruitgang te boeken. Staatssecretaris Dekker wil docenten maatschappijleer de mogelijkheid bieden les te geven op de basisschool. Een goede manier om tot kruisbestuiving te komen tussen het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Voor SLO heeft Lieke Meijs samen met anderen gewerkt aan een gemeenschappelijk kader voor de mens- en maatschappijvakken in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Hier kan burgerschap ook een belangrijke rol krijgen. Daar moeten we als docenten maatschappijleer natuurlijk aan meedoen. Maatschappijleerdocenten zijn bovengemiddeld vaak bij burgerschapsvorming betrokken. We moeten ons evenwel ter harte nemen wat Ten Dam in *M&P* zegt: 'Het is fijn voor scholen dat er een dergelijke denktank binnen de school is, maar het zou goed zijn als een sectie maat-

schappijleer dit ook naar andere leraren en andere vakken uitbreidt.' Het maatschappijleer van de toekomst is dus een vak dat over zijn eigen grenzen heen denkt. Van peuter tot puber, van scholier tot student; in het basisonderwijs en op de pabo. Niet alleen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs, maar ook in de onderbouw - en *last but not least* naar en in het mbo. We kunnen als vak wel op de gouden eieren blijven zitten, maar we kunnen beter onze expertise delen en van de expertise van anderen leren. Dat doorbreken van de grenzen tussen vakken lukt echter alleen als er buiten de veiligheid van ons eigen vaknest geen curriculumcommissie of politicus klaarstaat om de kip met de gouden eieren te slachten. Dat gaat denk ik - en hoop ik - niet gebeuren nu het platform het belang van burgerschap zo benadrukt heeft.

MAATSCHAPPIJLEER

Wat kunnen we dan doen? Hiervoor gebruik ik de adviezen van Ten Dam in *M&P*. Volgens haar blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat drie zaken burgerschap bevorderen:

1. een open school- en klassenklimaat met ruimte voor discussie en dialoog,
2. burgerschapsinhoud voor leerlingen herkenbaar in het curriculum aan de orde stellen, en
3. verbinding maken met de buitenwereld.

Ik loop de drie punten langs en leg daarbij een link met ons vak maatschappijleer.

1. Ruimte voor discussie en dialoog

Hier hebben wij bij maatschappijleer een enorme ervaring en staat van dienst opgebouwd. Onze leraren juichen bij de gedachte aan een Lagerhuisdebat of

een *Model European Parliament*. Soms blijven we dan iets teveel steken in het discussiëren *an sich* en soms trekken we alleen de leerlingen die toch al goed van de tongriem zijn gesneden en een lidmaatschap van een politieke jongerenorganisatie op zak hebben. Dat moeten we blijven doen, maar we kunnen meer. Barry Mahoney zei het mooi in het zesde nummer van *M&P*: 'De meningen van jongeren hebben tot doel om met meningsvorming, en de ontwikkeling van een eigen identiteit, te oefenen'.² De mening zelf zegt niet zo veel over de jongere in kwestie. De meeste meningen die docenten maatschappijleer in het klaslokaal horen, zijn geen gemeende meningen, maar geleende meningen. Jongeren oefenen met het articuleren van hun eigen mening en lenen daarvoor de meningen van ouders, vrienden en publieke figuren. Daarom moet een docent maatschappijleer achter die mening proberen te kijken. Zodat hij de leerling bij het oefenen kan begeleiden en de inhoud in eerste instantie kan laten voor wat het is. Mahoney gebruikt socratische gesprekken om leerlingen inzicht in het niet-weten te geven. Hij stelt: 'Het gesprek is ten einde als de leerlingen vertwijfeld naar u staren. Op dat moment is de mening die zo radicaal leek een mogelijk antwoord op een complex vraagstuk geworden, maar is het voor leerlingen ook helder dat het niet het enige mogelijke antwoord is'. Leerlingen krijgen niet te horen dat ze geen radicale meningen mogen geven, maar ze worden wel gedwongen verantwoordelijkheid voor die mening te dragen. Zo wordt de geleende mening wel een gedragen mening, of wordt een eigen mening geformuleerd. Juist daarom, zo is mijn stelling, moeten ze alles mogen zeggen.

Meer behoefte aan burgerschapsvorming in het onderwijs door diverse crises in Europa (foto: Mstyslav Chernov)

2. Burgerschapshoud herkenbaar in curriculum

Dit punt sluit aan bij Brits onderzoek dat aantoonde dat burgerschapsonderwijs alleen werkt als het deel uitmaakt van de hele schoolloopbaan van jongeren, het voor hen herkenbaar terugkomt, als er formele eisen aan worden gesteld en als het door bevoegde docenten wordt gegeven.

Toch geven ook docenten maatschappijleer niet altijd duidelijk aan waarom de leerlingen iets moeten leren. Als voor leerlingen niet helder is dat de maatschappijleerinhoud een bijdrage aan hun functioneren als burger in de huidige en de toekomstige samenleving levert, dan kunnen we wel inpakken. Soms leggen we dat niet uit omdat het vanzelfsprekend is of lijkt: iedereen moet toch weten dat de Tweede Kamer de regering controleert en welke instrumenten ze daarvoor heeft? Soms vertellen we het misschien niet omdat we het zelf ook niet weten. In dat opzicht moeten we kritisch naar onszelf blijven kijken.

Laten we bijvoorbeeld met docenten Nederlands kijken wat we op het gebied van mediawijsheid kunnen bereiken. Wat denkt u als vier hoogleraren Neerlandistiek in *NRC Handelsblad* het volgende schrijven: 'Het voortgezet onderwijs zou leerlingen kennis moeten aanreiken over taal en de rol daarvan in de samenleving.

Ze moeten leren analyseren welke voorstelling van de wereld in literaire teksten, maar ook in andere media wordt opgebouwd. Wat zijn de effecten van verschillende manieren van representeren, bijvoorbeeld in beschrijvingen van mensen uit andere culturen? Hoe worden lezers daardoor gemanipuleerd? Hoe werkt *framing*, in journalistieke teksten of in politieke toespraken? Ik denk dan meteen: maatschappijleer!. Eigenlijk moet ik denken: wat een kans om samen met mijn collega's Nederlands de burgerschapshoud in onze vakken expliciet te maken en aan elkaar te knopen. Ik zie het op mijn school al voor me: een wekelijks actualiteitenuur. Een uur waarin interdisciplinair het nieuws van die week met leerlingen wordt besproken. Dan heb ik het nog niet eens over de vele andere structurele dwarsverbindingen tussen disciplines die in een doorlopende leerlijn burgerschap zijn te maken.

3. Verbinding met de buitenwereld

Hier zijn maatschappijleerdocenten van oudsher goed in. We gaan de buitenwereld in en we halen de buitenwereld naar binnen. In het klaslokaal. Maar dat kan nog beter, nog meer en door het hele onderwijs heen. Naar het gemeentehuis op de basisschool, naar het provinciehuis in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en naar Den Haag en naar

Brussel in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en het mbo. Naar de rechtbank, naar een krantenredactie of naar een internationale schakelklas of juist een gastspreker in de klas.

ENKELE DOCENTEN

We willen een doorlopende leerlijn, dus laten we bepalen wat, wanneer, door welke docent wordt gedaan. Wat is een goede opbouw en hoe laten we leerlingen steeds weer op eerdere ervaringen bouwen? Er is net een aantal voorbeelden genoemd, maar er kan natuurlijk nog veel meer. De belangrijkste manier om leerlingen voor het functioneren in een pluriforme samenleving 'klaar te stomen', is hen in contact te brengen met leerlingen van andere scholen uit andere wijken, met andere achtergronden, uit andere milieus; niet om naar elkaar te kijken en zo verschillen te vergroten, maar om met elkaar te werken - bijvoorbeeld aan een project met een maatschappelijk vraagstuk. Ook met dit soort projecten zijn al goede ervaringen opgedaan, maar ze zijn te vaak afhankelijk van een paar enthousiaste docenten. Dat is het grote probleem met de huidige stand van burgerschap in het onderwijs. Een paar docenten neemt op projectmatige basis initiatieven, maar als deze docenten geen tijd of geen zin meer hebben, zijn de initiatieven weg. De noodzaak echter niet. Burgerschap is nu

'Ik zie het op mijn school al voor me: een wekelijks actualiteitenuur.' (foto: Wikimedia Commons)

op school een verantwoordelijkheid van iedereen. Met als gevolg dat niemand structureel verantwoordelijkheid neemt - en dat terwijl de noodzaak voor goed burgerschapsonderwijs alleen maar toeneemt.

GEREEDSCHAP

De rol en positie die het toekomstig burgerschapsonderwijs in mijn ogen moet hebben, kan ik het beste schetsen aan de hand van vier v's: verandering, vorming, verhouding en verbinding; inderdaad, de hoofdconcepten van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen. Al maak ik van binding graag *verbinding*. We leven in een complexe en continue veranderende samenleving. Jonge burgers worden meer dan ooit geconfronteerd met veranderingen en vraagstukken, die 24/7 op de smartphone binnenkomen. Dit vraagt ook om een verandering van onze omgang met burgerschap en roept om een doorlopende leerlijn burgerschap van peuter tot puber, van scholier tot student. Een leerlijn die handvatten biedt om de complexe en dynamische samenleving te begrijpen. Daarmee is burgerschapsonderwijs per definitie vormend. Een school is geen toetsmachine of een leerfabriek. Het is een gemeenschap van mensen. Die mensen zijn samen bezig met de wereld om hen heen. Met de wereld van de toekomst, en dus met de toekomst van de wereld. Burgerschapsonderwijs geeft de *tools* om dagelijks in een democratie, een rechtsstaat, in een pluriforme samenleving, een globaliserende wereld te verkeren. Gereedschap - ook herkenbaar voor de betrokkenen bij het nieuwe programma. Vormend gereedschap. Een schroevendraaier om het kennisniveau wat op te schroeven, een beitel en een schaaf om een mening te vormen, en een machine om de attitude te polijsten.

VERBINDING

In de doorlopende leerlijn burgerschap moet duidelijk worden hoe veranderingen en vraagstukken zich tot elkaar verhouden. Net zoals verschillende disciplines, invalshoeken en opvattingen zich tot elkaar verhouden.

De leerlijn burgerschap kan niet alleen de verhoudingen duidelijk maken, maar juist ook de verbinding maken; de verbindingen tussen disciplines, invalshoeken en opvattingen, zodat de wereld interdisciplinair wordt benaderd, omdat deze niet in hokjes te verdelen is - en zodat leerlingen oog krijgen voor andere invalshoeken en opvattingen en buiten hun eigen hokje leren denken. Burgerschap legt verbindingen tussen docenten en disci-

plines binnen de school, maar ook met individuen en instituties buiten de school. Niet voor niets wordt hier een link met de hoofdconcepten van het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen gelegd. Dit vak is met dit nieuwe programma en dankzij de grote inzet van Lieke Meijs, Paul Schnabel en vele anderen *future-proof* gemaakt. In het vmbo krijgt het examenvak maatschappijleer-2 in het vernieuwde vmbo een nieuwe naam: maatschappijkunde. De inhoud hiervan moet ook nog toekomstbestendig worden. We hebben de staatssecretaris gevraagd hiervoor op korte termijn een commissie in te stellen.

LEERLING CENTRAAL

Voor maatschappijwetenschappen en maatschappijkunde zien wij een grote rol in de ruimte die het Platform Onderwijs2032 wil bieden aan de ambitieuze verdieping en verbreding voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. Daarbij hopen we dat alle leerlingen de kans krijgen om voor deze vakken te kiezen. Vaak is de keuze voor deze vakken helaas een keuze van de school en niet van de leerling. De ruimte voor differentiatie en maatwerk die het platform en ik graag zien kan alleen als de leerlingen ook *echt* iets te kiezen hebben. Bestuurders en rectoren mogen zich niet verschuilen achter de vrije markt van Henry Ford: 'U kunt de T-Ford bij ons in alle kleuren kopen, als het maar zwart is'.

Voor een toekomstbestendig onderwijs - en dat is het enige bestaansrecht voor goed onderwijs - zijn schoolleiders met lef nodig. Schoolleiders die op hun school *echt* de leerlingen centraal stellen en stappen zetten om te digitaliseren en daardoor kunnen differentiëren en personaliseren. Met de aanbevelingen van het Platform Onderwijs2032 in de hand. En om het onderwijs van de toekomst vorm te kunnen geven kunnen zij niet zonder docenten met durf.

BURGERSCHAPSTOETS

Voor het burgerschapsonderwijs van de toekomst heb je in elk geval docenten maatschappijleer nodig. Dat concludeert Jeliazkova in haar promotieonderzoek. Zij stelt dat docenten maatschappijleer nauwer betrokken dienen te worden bij de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs. In het onderzoek komt naar voren dat de eigen professionele overtuiging van de docent een grotere rol speelt dan het volgen van beleid op het gebied van onderwijs over burgerschap. De onderzochte docenten vinden dat de dialoog met hen te weinig plaatsvindt. De docenten tonen een sterke toewijding, een

professionele houding en democratisch engagement. Het onderzoek benadrukt de rol van docenten maatschappijleer als *poortwachters* en centrale actoren in formeel burgerschapsonderwijs op scholen in het voortgezet onderwijs.

Docenten maatschappijleer en de andere docenten die aan de toekomstige leerlijn burgerschap bijdragen vervullen in mijn ogen diverse rollen. Deze docent is de journalist die jongeren een venster op de wereld biedt, de commentator voor de duiding bij politieke kwesties, de analist die veranderingen en vraagstukken in perspectief plaatst, de debatleider als discussie ontstaat of wordt aangejaagd, de advocaat van de duivel als meningen worden geponeerd en het luisterend oor voor onze opgroeiende jongeren die elk maatschappelijk vraagstuk, in welke variant dan ook, op hun bordje krijgen - in de buurt, bij familie, door vrienden, op social media.

De rekentoets kan dan wel voor een groot aantal leerlingen niet meetellen. De burgerschapstoets telt wel mee en zal dat altijd doen. Deze toets wordt dagelijks afgenomen als jonge burgers op Facebook en Twitter allerlei meningen en oproepen voorbij zien komen en als ze het in hun familie en bij vrienden over de burgeroorlog in Syrië gaat of over het politieke debat in Nederland en als ze met cartoons of met hun geestelijk leider worden geconfronteerd. Deze toets vindt al plaats als ze uit hun slaapkamer raam kijken en de wereld om zich heen zien. Dit is voor mij de kern van burgerschap. Dat we onze jongeren voorbereiden op, en vormen voor, hun toekomst in de democratie, rechtsstaat, pluriforme samenleving en globaliserende wereld. Daarvoor is één jaartje maatschappijleer niet genoeg. Daarvoor is een doorlopende leerlijn burgerschap essentieel, met maatschappijleer als belangrijk onderdeel van de leerlijn. ♦

Noten

1. Ivo Pertijs, 'Nederland en burgerschap', in: *M&P*, 46 (2015) nr.7, pp.20-21.
2. Barry Mahoney, 'Inzicht in het niet-weten', in: *M&P*, 46 (2015) nr.6, pp.8-9.

Hans Teunissen is directeur havo op Scholengemeenschap De Nassau in Breda en tevens voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM). Deze tekst is uitgesproken bij het afscheid van Lieke Meijs van SLO.

TOEKOMSTSCENARIO'S IN CIJFERS

VERA BOONMAN

140.000

minder leerlingen zullen er in 2020 zijn ten opzichte van 2012. Daarmee blijft het aantal leerlingen krimpen waardoor er in 2020 7.000 minder arbeidsplaatsen zullen zijn.

1 - 2 %

is de economische groei die Nederland in de komende dertig jaar zal kennen. Dit is aanzienlijk minder dan Nederland maakte van de jaren tachtig tot aan de crisis. Hierin was de economische groei gemiddeld 2,6 procent.

5,7

miljoen allochtonen verwacht Nederland in 2060. Van de totale bevolking zal dan 31 procent allochtoon zijn. In 2015 waren dat iets meer dan 3,6 miljoen buitenlanders.

110

miljoen passagiers kan Schiphol in 2050 verwachten. In andere scenario's loopt dit aantal reizigers per vliegtuig zelfs op tot 170 miljoen, maar Schiphol zal ook rekening moeten houden met geluidsrestricties. Er is een grote kans dat Nederlanders in 2030 of 2050 meer kilometers per vliegtuig afleggen dan per auto.

17,7

miljoen inwoners zal Nederland in 2040 tellen volgens de bevolkingsprognose van CBS uit 2002. Daarna zal het aantal ingezetenen afnemen tot 17,6 miljoen in 2050. Volgens andere scenario's is er al vanaf 2030 kans op bevolkingskrimp.

2070

is het jaar waarin de wereld meer moslims telt dan christenen. De islam heeft de komende decennia jongere aanhangers, waardoor zij ook meer kinderen op de wereld zullen zetten.

21,8 %

van de bevolking zal, volgens één van de toekomstscenario's van het CBS, in 2050 een 65-plusser zijn; dit tegenover 13,7 procent ouderen in 2002. Het aantal jongeren zal afnemen.

220.000

mensen zullen er in 2050 overlijden. Het aantal overledenen per jaar stijgt gelijkmatig, en dat zal ook zo door blijven gaan. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt doordat er steeds meer ouderen zijn.

Bronnen: Centraal bureau voor de Statistiek (CBS), Centraal Planbureau (CPB) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)

GESTRUCTUREERDE KENNISOVERDRACHT TER VOORKOMING VAN KLOOF

MEER 'WIJ' EN 'JULLIE'?

Maatschappijleer gaat over politiek en samenleving.

Als die veranderen, zal ook in de inhoud van het vak veranderen.

WOLTER BLANKERT

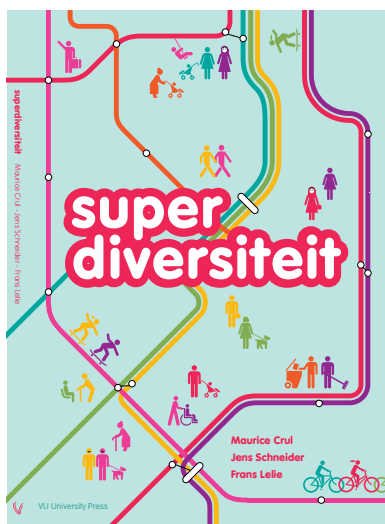
Het gymnasium laat zien dat zelfs simpele zaken niet zijn te voorspellen. Bij de invoering van de Mammoetwet gaf niemand nog een cent voor dit schooltype, maar ouders ontdekten de tot voor kort verguisde klassieke vorming als vluchthaven tegen immigrantenkinderen. Wie in 1968 de huidige populariteit had voorspeld, was voor gek versleten.

Nauwkeurige toekomstvoorspellingen over gecompliceerde zaken doen daarom naïef aan. Technische ontwikkelingen zijn vaak juist ingeschat, maar het tijdspad nooit. In 1965 bestond er al groot vertrouwen in de computer als leverancier van alle kennis, maar niet in de vorm van internet. De verwachtingen over kernenergie werden niet ingelost, evenmin over een kernoorlog. Opvattingen en waarden veranderen geleidelijk, beweert men, terwijl juist die in korte tijd er totaal anders uit kunnen zien. In 1960 was Noord-Brabant wereldkampioen in het uitzenden van missionarissen en Limburg Europees kampioen in het verwekken van kinderen. Aborteurs waren verachtelijk en homo's vielen slechts *in de kast* te tolereren, zeker als ze leraar wilden worden. Tien jaar later lag alles anders, met De Pil als breekijzer.

POLITIEK EN MAATSCHAPPELIJK KOFFIEDIK

Gezien de toer om staatsrechtelijke hervormingen via grondwetswijziging door te voeren, lijkt een ommekeer in het Nederlandse politieke bestel uitgesloten, afgezien van een staatsgreep door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst of een massale evacuatie naar Letland vanwege het plotsklaps stijgen van de zeespiegel. Mocht de rechtsstaat het loodje leggen, dan is elke illusie dat die binnen maatschappijleer centraal zou kunnen blijven staan wereldvreemd.

De vergrijzing zal met zekerheid (!) tot krimp van de bevolking leiden. Krimp is prima tegen CO²-uitstoot, maar geldt desondanks als ongunstig. Toch stimuleert de Europese Unie om bekende redenen geen immigratie. Inmiddels vormen immi-

granten en hun nakomelingen de meerderheid van de bevolking in onze grote steden. De socioloog Maurice Crul schrijft daarover: 'In 2011 overschreed het aantal niet-Nederlanders in Amsterdam de 50 procent, het gaat om 167 verschillende nationaliteiten. Ons denken over wie geïntegreerd is en wie niet zal in het licht van de nieuwe meerderheidsminderheden ingrijpend moeten worden bijgesteld. Als er geen etnische meerderheidsgroep meer is, zal iedereen zich aan iedereen moeten aanpassen. Diversiteit wordt de nieuwe norm. Dat vergt wellicht één van de grootste psychologische omschakelingen van onze tijd.'¹

Leidt die superdiversiteit tot bijstelling van de bestaande normen en waarden? Vooralsnog niet, juist vanwege die diversiteit. Bovendien vindt er *overloop* plaats, in de vorm van mensen als Ahmed Aboutaleb, die tot de felste verdedigers van *liberale* normen behoren. Toch moet 1960 in gedachten worden houden, toen niemand de razendsnelle veranderingen voorzag. Dat kan de *traditionele* opvattingen onder immigranten ook overkomen, maar het kan even goed andersom werken.

ONDERWIJS

Crul koestert hoge verwachtingen van het onderwijs als motor voor integratie en acceptatie: 'Kinderen uit de oude meer-

derheidsgroep zijn op veel basisscholen al ruim in de minderheid. Kinderen van alle etnische groepen die voor het eerst naar een dergelijke school gaan moeten integreren in die nieuwe diverse etnische realiteit. De uitdaging om zich in een dergelijke superdiverse schoolklas thuis te voelen zal voor alle kinderen, ongeacht hun etnische herkomst, gelijk zijn.'² Dergelijke schoolklassen komen zeker voor, maar *witte* en *zwarte* scholen lijkt Crul niet te zien. Een tweedeling die extra pijnlijk wordt binnen het voortgezet onderwijs, met in de grote steden een overwegend *zwart* vmbo en een overwegend *wit* vwo. Uit Cruls onderzoek blijkt dat voorschoude opvang en zo lang mogelijke handhaving van heterogene klassen gunstig uitpakken voor het maatschappelijk succes van migrantenkinderen. Het eerste raakt in Nederland in zwang, maar op het tweede punt scoort Nederland internationaal slecht.

Wera de Lange citeert een leerling uit haar vmbo-klas, die algemene bijval krijgt: 'Jullie vinden Parijs belangrijker dan Palestina, want dat is jullie ellende! De rest kan jullie niet schelen.'³ Deze *wij/jullie*-confrontatie laat schrijnend zien dat het overbruggen van deze kloof de echte uitdaging voor 2032 is, ook bij maatschappijleer. Instrumenten om integratie te bevorderen en het terugdringen van taligheid bij rekenen en wiskunde om alle talenten kansen te bieden, lijken nodig. Uit elk onderzoek blijkt dat 'achtergestelde groepen' gebaat zijn bij gestructureerde kennisoverdracht, ook bij maatschappijleer. Helaas negeert de denktank van Paul Schnabel dit probleem. Daardoor doemt het trieste toekomstscenario op dat in 2032 de kloof tussen *wij* en *jullie* nog groter zal zijn. Gelukkig kloppen toekomstvoorspellingen zelden. ♦

Noten

1. Maurice Crul e.a., *Superdiversiteit, een nieuwe visie op integratie*, gratis pdf-bestand via internet: www.elitesproject.eu/publications/books.
2. Ibidem
3. Wera de Lange in *Onderwijsblad*, 2015, nr.20.

IN MEMORIAM JAN VIS

Jan Vis gaf dertig jaar lang een consistente visie op het vak maatschappijleer: 'kennis is de basis'.

**'Pas als je iets weet,
kun je er belangstelling
voor krijgen
en pas als je iets weet,
is er meer weten.
En pas door weten
en meer weten,
ontstaat kennis'¹.**

1. Vrij naar P. van der Ploeg e.a., *De overheid als bovenmeester*, Baarn, 1999, p.105. Door Jan Vis geselecteerd citaat in het boekje *Maatschappijleer en haar integratie in het voortgezet onderwijs*, verschenen bij zijn afscheid in van de RUG en UOCC in Groningen in 2007.

Met droefenis ontvingen we het bericht dat Jan Vis afgelopen september op 73-jarige leeftijd is overleden. Dertig jaar lang zette hij zich in voor het vak maatschappijleer, voor de vakgroep Sociologie en voor de universitaire lerarenopleiding in Groningen. Daarvoor was zijn belangstelling voor de combinatie van politiek en vorming al gebleken door zijn werk aan het toenmalige Instituut voor Publiek en Politiek. Hij promoveerde in 1995 op zijn dissertatie *Politieke kennis en politieke vorming. Een studie naar de parate kennis van docenten geschiedenis en staatsinrichting en docenten maatschappijleer van politieke zaken*. Hij schreef vele (leer)boeken en artikelen, waarin politieke vorming steeds het hoofdthema was. Naar schatting duizend studenten en docenten maatschappijleer zijn door hem opgeleid, bijgespijkerd en nageschoold in master classes. De kwaliteit van de eerstegraads leraar maatschappijleer was naast politieke vorming het tweede hoofdthema in zijn werkzame leven.

Jan Vis studeerde Politieke en Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en studeerde in 1972 af met als hoofdvak Politicologie, met inbegrip van internationale betrekkingen. Hij richtte zich in zijn onderwijs en onderzoek op aspecten van politieke kennis en politieke educatie; onderwerpen die ook terugkeren in de vele publicaties van zijn hand. In 1988 publiceerde hij *Politiek en democratie: een inleiding* en ook *Politiek en democratie: lees- en werkboek*. Samen met Jan van Deth schreef hij in 1995 *Regeren in Nederland. Het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*; een ook nu nog veel gebruikt boek, waarvan in 2006 een derde druk verscheen. Zijn proefschrift kreeg in 1995 veel aandacht in de landelijke pers, vooral door de schokkende onderzoeksresultaten, waarbij maar 56 procent van de docenten maatschappijleer een goede score haalde op vragen over het Nederlands politieke stelsel, politieke stromingen en het politieke stelsel. Zijn proefschrift

bevat echter meer dan dit onderzoek: een schets van de ontwikkeling van de inhoud van staatsinrichting bij maatschappijleer, waar steeds prominenter de politicologische benadering zichtbaar werd, maar ook een overzicht van literatuur met betrekking tot politieke kennis en het belang ervan.

Hij redigeerde samen met Jan van Deth *Actuele politieke problemen* (1994) en met Wijbrandt van Schuur *Politieke problemen* (1998). Hij was zijn hele loopbaan zeer betrokken bij de status van het vak maatschappijleer. Hij durfde daarin ook afwijkende standpunten in te nemen, zoals zijn opvatting dat het voor de positie en ontwikkeling van het vak beter zou zijn het tot politiek/politicologie te beperken en het sociologische element weg te laten.

Jan Vis bleef op vele momenten en in vele rollen en functies die hij vervulde, zijn boodschappen uitdragen: 'Kennis moet altijd de basis van het vak blijven'. Hij repte bij zijn afscheid van 'doorgeschoten aandacht voor het nieuwe leren en de negatieve gevolgen voor het kennispeil van scholieren' en 'de docent is kennisdrager en dat moet ook zo blijven'. Met de vervanging van de term *bevoegdheid* door *bekwaamheid* in de onderwijsbevoegdheid in 2006 vreesde Jan Vis dat de ont-academisering van het onderwijs in gang werd gezet. 'Een eerstegraads bevoegd docent maatschappijleer moet zich vooral vakspecialist voelen en daar ook trots op zijn', gaf hij de toehoorders bij zijn afscheid mee.

In samenwerking met Gebhard Moldenhauer van de Universität Oldenburg organiseerde Jan Vis 25 jaar uitwisselingsprogramma's voor studenten uit Groningen en Oldenburg en studiereizen naar Bonn. Ook hierover publiceerde hij veelvuldig, zoals met *Nederland en Duitsland: Elkaar kennen en begrijpen* (2001).

We zullen Jan Vis missen als bewaker van de politieke vorming binnen het vak maatschappijleer, maar vooral ook als deskundig en betrokken wetenschapper. ♦

LIEKE MEIJS

DE WERKVLOER

SABARNICA

Het was bijna projectweek. Leerlingen uit havo- en vwo-4 konden zich voor verschillende projecten inschrijven. Van alle projecten was een korte omschrijving in Magister opgenomen, de digitale leeromgeving van onze school; tevens cijferadministratie, leerlingvolgsysteem en nog veel meer, maar daarover een andere keer meer. De inschrijving leek op de ticketverkoop voor een concert van Adèle. Binnen tien minuten waren alle projecten uitverkocht en de leerlingen ingepland.

De dag na de inschrijving had ik les. Leerlingen druppelden het lokaal binnen. Ik hoorde een jongen tegen een klasgenoot zeggen: 'Ik heb me ingepland voor Sabarnica, gaat over genocide, leek me wel interessant'. 'Srebrenica', zei ik, 'Je hebt je ingepland voor het project Srebrenica en het gaat inderdaad over genocide'.

Het is projectweek. Leerlingen uit verschillende klassen die voor het Srebrenica-project hebben gekozen komen het lokaal binnen. Ik begin met de vraag wat leerlingen van Srebrenica weten. Sommige leerlingen weten echt helemaal niets, anderen komen tot: Joegoslavië en oorlog. Iets is meer dan niets.

Leerlingen moeten in groepjes een krant schrijven over de gebeurtenissen in Srebrenica in juli 1995. Ze verdiepen zich in de verschillende betrokken actoren: de Nederlandse regering, Dutchbat, de Verenigde Naties en het Bosnisch-Servische leger. Ook bekijken ze vanuit verschillende invalshoeken van maatschappijleer de gebeurtenissen in Srebrenica: wie had welke belangen en welke politieke overwegingen speelden een rol? Wat betreft de vorm van de krant mogen ze hun creativiteit en fantasie de vrije loop laten, maar inhoudelijk moeten de artikelen kloppen.

Een lijst met bronnen heb ik van te voren voor ze geselecteerd. Ze kunnen teksten lezen, audiofragmenten beluisteren en filmpjes bekijken. Een leerling is al snel verontwaardigd. Had die generaal Janvier (uitgesproken als Jan 4) dan echt geen luchtsteun kunnen geven?

Als leerlingen zelf twee ochtenden aan de slag zijn geweest, bekijken we samen de documentaire *A cry from the grave* van de BBC. De documentaire uit 1999 geeft een evenwichtig beeld van het drama dat zich voltrok. Het is een lange zit van anderhalf uur, maar de leerlingen kijken geboeid en zijn onder de indruk. De laatste ochtend van het project komt er een voormalig Dutchbatter langs om zijn persoonlijke verhaal te vertellen. Hij zat in juli 1995 in Tuzla en vertelt over de goede sfeer op de compound, het lekkere eten en hoe fantastisch het is om in een helicopter te vliegen. Het lijkt een luchtig verhaal dat als een spannend jongensboek klinkt. Dan reageert hij op een vraag van een leerling of hij ook nare dingen heeft meegemaakt. Hij zwijgt even en vertelt dan over een granaat die op een drukbezocht plein in Tuzla ontplofte. Hij was als een van de eersten ter plaatse en heeft gewonden en lijken weggehaald. Dat vergeet je nooit meer, zegt hij.

De dag na afloop van het project is de deadline. Leerlingen leveren mooie kranten in met interviews, dagboekfragmenten, columns en overzichtsartikelen. Bij een aantal lees ik terug dat ze heel goed hebben begrepen dat het nog altijd onduidelijk is wie op welk moment luchtsteun heeft afgeblazen en wie daar allemaal van op de hoogte waren. Ze zien de achterliggende beweegredenen van de verschillende actoren en hoe bepalend die voor het verloop van de geschiedenis zijn. Andere leerlingen komen niet verder dan een keurige opsomming van de gebeurtenissen. Voor iedereen werd Sabarnica echter Srebrenica en dat vind ik van groot belang. ♦

Anique ter Welle

Het project is op basis van een lessenserie die Anique ter Welle voor het NIOD, Instituut voor oorlogs-, Holocaust- en genocidestudies, heeft gemaakt (www.niod.nl/nl/lesdossiers, Srebrenica).

IN GESPREK MET LERARENOPLEIDERS ROB VAN OTTERDIJK, FELIX VAN VUGT EN PAUL SIMONS

OPLEIDERS DOEN ERTOE

In deze rubriek over lerarenopleidingen komen dit keer de vakdidactici Rob van Otterdijk van de Universiteit Tilburg en Felix van Vugt en Paul Simons van de Universiteit Utrecht aan bod. De gesprekken staan los van elkaar.

WOLTER BLANKERT

ROB VAN OTTERDIJK

FELIX VAN VUGT

PAUL SIMONS

Rob van Otterdijk komt niet pas kijken, hij geeft bijna een halve eeuw les. Begonnen als leraar Engels, ontfermde hij zich over maatschappijleer toen dit vak zijn intrede deed. Met een net voltooide studie Rechten leek hij daarvoor geknipt. Na bijna dertig jaar lesgeven bij het voortgezet onderwijs, werd Van Otterdijk lerarenopleider, eerst bij Fontys Hogeschool, de laatste jaren bij de Universiteit Tilburg. Vele jaren was hij NVLM-bestuurslid. Met een andere pionier, Trees Athmer-van der Kallen, ontwikkelde hij een van de eerste methoden en meer recent werkte hij mee aan *Dilemma*.

BETROKKEN BURGERS

Rob van Otterdijk: 'Die lange ervaring voor de klas wekt vertrouwen bij studenten. Regelmatig vragen ze: 'Werkt dat echt wel, hoe ging dat in uw eigen lessen?'. Het grappige is dat ik weer een paar uur Engels geaccepteerd heb op mijn eerste school

- gewoon leuk om te doen. Didactiek heb ik mezelf moeten bijbrengen, meer ervaren collega's beperkten zich destijds tot het advies: 'Begin na de bel en stop bij de volgende'.

Daarmee wil ik niet aantonen dat de huidige lerarenopleiding overbodig is, integendeel. Al doende leren kost veel tijd en reflectie. Het duurt minstens tien jaar voor je het echt in de vingers krijgt en met stof en leerlingen kunt spelen. Door een gedegen opleiding gaat dat gemakkelijker. Onze studenten moeten ook nog veel ervaring opdoen voor ze hun top halen, maar ze komen wel goed beslagen ten ijs.

We vallen onder de vakgroep Sociologie, er is dus geen grote educatieve faculteit. Daardoor zijn we erg zelfstandig en die kleinschaligheid ervaren studenten en docenten als een groot voordeel. De kennisbasis van de studenten verschilt nogal, vanwege de sterk uiteenlopende vooropleiding. In die speciale situatie zou het goed zijn als je eerst een half jaar kreeg om de inhoud van het vak voor alle studenten op hetzelfde niveau te brengen, maar dat is niet realistisch.

Wezenlijk bij vakdidactiek is dat je als student leert schakelen tussen de theoretische basis en de praktische toepassing, waarbij je op beide moet kunnen reflecteren. Als je bijvoorbeeld lessen op verschillende niveaus ontwikkelt, moet je helder kunnen aangeven waarop die niveaus berusten en hoe die in opdrachten en toetsen doorwerken.

ONDERZOEK

Een universitaire opleiding zonder onderzoekscomponent is ondenkbaar. Je moet altijd nieuwsgierig blijven naar de waarheid achter de waarheid. Onderzoek moet wel in dienst staan van de school of het lesgeven, mij maakt het niet uit of je het onderzoek of grondige evaluatie noemt, studenten moet er wat aan hebben voor hun lespraktijk, zoals het effect van verschillende leerstrategieën, hoe verbeter je de motivatie van leerlingen, welke begeleiding werkt het beste bij een profielwerkstuk en hoe maakt de docent zich nuttig bij zelfwerkzaamheid? Met sommige onderzoeken hebben onze praktijkscholen daadwerkelijk hun voordeel gedaan.

Onze studenten geven regelmatig aan dat ze heel tevreden zijn met onze opleiding, al is het wel een zwaar jaar. Bij een landelijk onderzoek waren de uitkomsten minder positief, maar hier zijn alle opleidingen op één hoop gegooid. Bovendien was de respons waarschijnlijk te gering om representatief te zijn. De suggestie dat studenten misschien beter op een school kunnen worden opgeleid, overtuigt daarom allerminst. Men vergeet voor het gemak dat dit al voor de helft de praktijk is. Wij werken intensief samen met het netwerk van praktijkdocenten en met het schoolbestuur waaronder bijna al onze scholen vallen (OMO), dat ons een garantie op stageplaatsen biedt. Studenten waarderen het zeer dat ze bij ons op hun lessen kunnen reflecteren en hier ideeën op kunnen doen, terwijl er weinig scholen zijn die de volledige opleiding zouden kunnen of willen overnemen. Het zou leiden tot versnippering en uiteenlopende beoordeling. Praktijkdocenten waarderen het dat ik iedere student tenminste drie keer zie lesgeven.'

TOEKOMSTVISIE

Van Otterdijk: 'In de toekomst zouden lerarenopleidingen zich nog meer moeten ontwikkelen tot (vak)didactische centra voor scholennetwerken. Het schoolvak staat nu goed op de rails, het nieuwe programma maatschappijwetenschappen betekent een gigantische vooruitgang. Die benadering moet nu gaan doorwerken in maatschappijleer, om kritisch burgerschap te bevorderen, met een belangrijke handelingscomponent en besef van eigen verantwoordelijkheid als burger.'

GEEN METHODESLAAF

Felix van Vugt en Paul Simons geven samen vorm aan de lerarenopleiding in Utrecht. Met veel enthousiasme vertellen zij over hun opzet en uitgangspunten, waarbij ze elkaar voortreffelijk lijken aan te vullen, ook in dit gesprek:

Felix van Vugt en Paul Simons: 'Jaarlijks hebben wij plaats voor twintig studenten, maar de laatste jaren zitten we daar onder omdat we een stevige selectieprocedure hanteren.

Bij vakdidactiek vinden wij het vooral belangrijk dat we studenten zo opleiden dat ze hun eigen lessen kunnen ontwerpen en evalueren. Ze moeten niet klakkeloos een methode volgen, de docent dient zelf het leerproces te sturen. Onze opleiding is erop gericht studenten te doordringen van hun professionele verantwoordelijkheid; zij moeten zelf keuzen voor het curriculum maken. Ze moeten zich steeds afvragen of iets wel aan burgerschapscompetenties in een democratische rechtsstaat bijdraagt. De vierslag *democratisch weten, democratisch handelen, democratisch willen* en *democratisch reflecteren* is de

kern van maatschappijleer. De meeste methoden vragen veel meer dan de eindtermen, waarbij ze doorgaans sterk gericht zijn op feitenkennis, maar reproductie is niet het hoofddoel. Het gaat om kritisch denken, de politieke verbeelding stimuleren, je geen oor laten aannaaien door de media, maatschappelijke vraagstukken van verschillende kanten kunnen bekijken en je zo leren te verplaatsen in het perspectief van de ander. Je hoopt dat dit bijdraagt aan tolerantere leerlingen, waaraan onze samenleving in toenemende mate behoefte heeft. Misschien zou je daarom de maatschappijleerlessen aan heterogene groepen moeten geven (vmbo, havo en vwo bij elkaar). Op die manier zouden leerlingen echt in contact met andere perspectieven komen.

Bij onderzoek door studenten gaat het vooral om onderzoek naar hoe iets in de onderwijspraktijk werkt. Dit draagt ook bij aan een kritische en onderzoekende houding en meer professioneel vermogen. Het betekent een extra belasting voor dit al zware jaar, maar dat doet niets af aan de noodzaak. De mogelijkheid zou moeten worden geboden om de verdiepende opleidingsonderdelen, zoals het praktijkonderzoek, pas na de nodige tijd lesgeven te doen. Nu botst dat nog met de opzet van de eenjarige opleiding, maar er liggen concrete plannen om dit mogelijk te maken.'

TOEKOMSTVISIE

Van Vugt en Simons: 'Bij maatschappijwetenschappen kan theoretische kennis wel meer centraal staan. Dit vak probeert maatschappelijke verschijnselen en problemen veel meer te verklaren en allerlei (politieke) oordelen onder de loep te nemen: kloppen onze veronderstellingen wel, en welk beleid is het meest geëigend om een bepaald probleem te tackelen? Theoretische kennis, onderzoek en reflectie en *fact based policy*. Het heet niet voor niets *wetenschappen*, en daar zijn de nodige uren voor beschikbaar. Maatschappijleer en maatschappijwetenschappen hebben zo elk hun eigenstandige karakter gekregen. Over het programma zijn wij redelijk tevreden, het is zonder meer een verbetering ten opzichte van het oude examenvak. Uit principieel oogpunt juichen we de keuze voor verschillende programma's voor havo en vwo toe. Pragmatisch levert deze aanpak echter wel problemen op, zoals een extra belasting voor de docenten en onaantrekkelijkheid voor educatieve uitgeverij. Komende jaren moet blijken hoe dit uitpakt.

Het idee achter het nieuwe programma is goed, maar de uitwerking voor leerlingen kan saai en betekenisloos uitpakken, al hebben docenten natuurlijk ook zelf hun inbreng. Op papier hangt alles met alles samen, maar dat wringt nog wel eens. Zo kent het hoofdconcept Verandering allerlei kernconcepten, die eigenlijk over modernisering gaan, dus een inhoudelijke context. Modernisering kan veel beter betekenisvol bij de drie andere hoofdconcepten worden behandeld. Het hoofdconcept Verandering is van een andere orde dan Binding, Verhouding en Vorming.

Komende jaren blijft er nog genoeg werk aan de winkel om beide vakken verder vorm te geven. Een geweldige uitdaging en fijn om te doen. Het democratisch belang van goed maatschappijleer/-wetenschappenonderwijs aan jonge mensen zal alleen maar toenemen. ♦

Rob van Otterdijk is als vakdidacticus verbonden aan de Universiteit Tilburg. Felix van Vugt is vakdidacticus aan de Universiteit Utrecht en is tevens algemeen lerarenopleider en onderzoeker. Paul Simons, ook vakdidacticus in Utrecht, is tevens leraar aan het Minkema College te Woerden en werkt(e) mee aan verschillende lesmethoden: Radar, Clip, Impuls en Dilemma.

SOCIALE ONGELIJKHEID DOOR SPEELGOED, MEDIA EN FEESTEN

M/V

Leerlingen zijn doorgaans goed op de hoogte van het feit dat er sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is, in termen van inkomensverschillen en seksspecifieke beroepen. Hoe die sociale ongelijkheid in stand wordt gehouden, is vaak moeilijk te herleiden, omdat verschillen zo vanzelfsprekend lijken. Dat leer je niet uit een lesboek. Om hier inzicht in te krijgen is het van belang dat leerlingen zelf ervaren hoe zij in hun eigen omgeving - vanaf hun vroegste jeugd - bezig zijn met het maken van onderscheid en tegenstellingen. Wanneer leerlingen ervaren dat die categorisering niet neutraal zijn, maar een bepaalde normatieve waarde in zich dragen gaat er een wereld voor ze open.

WIEBE DE JONG

Gender, de maatschappelijke toeschrijving van mannelijkheid en vrouwelijkheid, is een sociaal construct. Hoewel biologische factoren het geslacht bepalen, wordt het feit of je je als man of vrouw gedraagt voornamelijk aangeleerd. Tijdens haar afscheidsrede aan de Radboud Universiteit Nijmegen beschreef hoogleraar Genderstudies Willy Jansen onlangs dat feesten en spelen belangrijke momenten zijn waarop dit wordt aangeleerd.¹ Haar studie van object is het Spaanse feest *Sant Jordi* waarbij mannen, verkleed als ridders met woeste baarden, de vijand uit de stad verjagen. Vrouwen worden tijdens het feest gerepresenteerd als de, in nauwelijks verhullende kleding geklede 'zwakkere schone maagden die moeten worden gered'. Tot voor kort waren zij uitgesloten van deelname aan de organisatie van het feest.

GENDERSTEREOTYPEN

Feesten en spelen, maar ook representaties in de media, leggen vanwege hun klassieke en stereotiepe karakter verschillen tussen mannen en vrouwen uitermate goed bloot. Ze verschaffen tegenstellingen die niet neutraal zijn, maar een bepaalde normatieve waarde in zich dragen die stelselmatig wordt benadrukt en uitvergroot. Het feit dat tijdens *Sant Jordi* mannen de stad bevrijden typeert hen als actief, ondernemend en dominant, terwijl de reddeloze vrouwen als passief, onderworpen en afhankelijk worden neergezet. Dat dergelijke categorisering al in de vroege kindertijd worden gemaakt ontgaat veel mensen.

In het dorp in de Achterhoek waar ik opgroeide ging je als kleuter tijdens carnaval als piraat verkleed, inclusief zwaard en heldhaftig ooglapje. Lag je vader goed in het dorp dan schopte je het later wellicht tot jeugdprins (voorop in de optocht op de grootste praalwagen in bezit van de sleutel) en werd je opgenomen in de annalen van de carnavalsvereniging, met alle prestige van dien. Als meisje ging je verkleed als prinses of fee. Had je geluk, dan was je hoogst haalbare kaart om als een van de dansmariekes, uitgedost in minirokje en sierlijk bewegend, mooi te wezen tijdens de intocht van de jeugdprins. Hoewel het maar een 'spel' is, een 'traditie die we nu eenmaal

al decennialang zo uitvoeren', ziet een goed verstaander dat door het maken van verschil toegang wordt verschaft, dan wel ontzegd. Dit gebeurt subtiel, ludiek en volgens een vast patroon zodat we het als vanzelfsprekend zijn gaan ervaren. Bovendien wordt het herhaald - elk jaar weer - zodat genderstereotypen telkens weer worden bevestigd. Zogezegd begint het maken van onderscheid al vroeg in de kindertijd, misschien nog wel het meest ingrijpend door het soort speelgoed dat we kinderen geven om mee te spelen.

SPEELGOED EN GENDERROLLEN

Voor veel leerlingen is het moeilijk te bevatten dat het feit dat jongens of meisjes zich op een bepaalde manier (zouden moeten) gedragen voor een groot deel aangeleerd gedrag is. Wie echter een blik op een speelgoedfolder werpt, ziet hoe de constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid vorm krijgt. Gaat het bijvoorbeeld om speelgoed voor oorlogsvoering (jongens) of om het huiselijke domein (meisjes), om speelgoed met een roze (meisjes) of blauwe (jongens) kleur, om het bouwen en creëren van iets (jongens) of het verzorgen en helpen (meisjes)?²

GENDER EN BINAIRE OPPOSITIES [TEGENSTELLINGEN]

Mannelijk	Vrouwelijk
Actief, ondernemend	Passief, verzorgend
Buitenshuis	Binnenshuis
Dominant	Onderworpen
Agressief, gehaaid	Emotioneel betrokken
Ruw, bonkig	Zacht, rond
Competitief	Harmonieus
Don Juan, Casanova	Sloerie, matras, hoer
'Papadag'	???

Een van de eerste opdrachten die binnen een lessenreeks over gender in mijn vwo-5-klas is uitgevoerd is het opsporen van genderrollen in speelgoed en het beschrijven van vooroordelen daarover. In veel gevallen loopt dat via binaire opposities, tegenstellingen die een bepaalde normatieve waarde representeren. Zo spelen meisjes vaker met speelgoed waarbij verzorgende taken centraal staan. Denk aan de *levensechte* pop die moet worden verschoond, gevoed en gestreeld om het met huilen te laten stoppen. Jongens daarentegen spelen vaker met speelgoed zoals technisch Lego waarbij iets moet worden gebouwd of gecreëerd. Een leerling wist mij zelfs te vertellen dat Lego bedoeld voor jongens veel moeilijker is dan Lego voor meisjes. Bijzonder is ook dat speelgoed voor meisjes in toenemende mate wordt geseksualiseerd. Zo zijn Playmobil-damespoppetjes voorzien van lippenstift en make-up, en zijn hun borsten minstens twee cupmaten groter dan een generatie geleden.³ Kinderen krijgen via speelgoed dus al tamelijk vroeg aangeleerd wat het ideaalbeeld voor jongens en meisjes is en welke eigenschappen daarbij horen. Wat hen vooral wordt geleerd is dat jongens en meisjes verschillend zijn, en wel op zo'n manier dat het heel natuurlijk lijkt; alsof meisjes inderdaad liever verzorgen en jongens liever bouwen. Verschillen tussen jongens en meisjes worden met name in de media uitvergroot en bevestigd. Om leerlingen daadwerkelijk te laten ervaren dat deze verschillen tot een ongelijke behandeling tussen jongens en meisjes kunnen leiden, laat ik hen in de tweede les de opdracht de videoclip *Summer nights* van de film *Grease* analyseren. In hoeverre is daar sprake van verschillende gendernormen ten aanzien van seksualiteit en relaties?

SUMMER NIGHTS

In de hit *Summer nights* beschrijven Danny (John Travolta) en Sandra (Olivia Newton John) twee verschillende verhalen van hun romance van de afgelopen zomer. Waar Sandra tegenover haar vriendinnen zwijmelt: *'He was sweet, just turned eighteen'*, pocht Danny: *'She was good, you know what I mean'*. Niet veel later maakt Danny een universeel bekende heupbeweging en beweert: *'We made out, under the dock'*, terwijl Sandra met haar vriendinnen vrolijk rondhuppelt en zich haast verontschuldigt met: *'We stayed out 'till ten o'clock'*.

De achterliggende boodschap is dat het voor jongens is geaccepteerd - ja, zelfs wordt aangemoedigd - om over hun seksuele avontuurtjes op te scheppen teneinde hun prestige te vergroten. Hun eer kan namelijk alleen worden vergroot of teruggewonnen door met andere mannen te wedijveren; desnoods met geweld. Dat is nu ook juist het verschil met meisjes: zij kunnen slechts hun eer verliezen, maar niet terugwinnen, omdat het gebruik van geweld voor hen als ongepast wordt ervaren. Een en ander mag wat archaisch klinken, maar de *term bitch* fight spreekt boekdelen. Meisjes stijgen vooral in eer - hoe ongelijk het ook klinkt - vanwege kuis en onbesproken gedrag.

In onze samenleving gelden voor meisjes andere normen ten aanzien van seksualiteit en relaties: zij dienen zich over de details op de vlakte te houden. Om hun waardigheid te behouden wordt slechts de benoeming van de romantische aspecten als respectabel beschouwd. Meisjes die wel openhartig zijn worden al gauw als slet, matras of hoer versleten, met mogelijke uitsluiting, zoals pesterijtjes, en daadwerkelijke verwijdering uit een groep als gevolg. Het opsporen van gendernormen en stereotypen in de videoclip met een vwo-5-klas is voor met name meisjes een feest der herkenning, maar ook een van moedeloosheid. Velen van hen werd al eens 'sletterig gedrag' verweten, terwijl voor jongens die soortgelijk gedrag vertonen dit vrijwel niet het geval is.

BEWUST VAN ONDERSCHIED

De meeste leerlingen zijn zich er van bewust dat er een bepaalde vorm van sociale ongelijkheid is tussen mannen en vrouwen. Voor een goed begrip en analyse, is het echter van belang dat leerlingen zelf ervaren hoe gender sociale verschillen, zoals in- en uitsluiting, steeds weer opnieuw maakt. In haar afscheidsrede stelt Jansen dat feesten de uitgelezen mogelijkheid zijn om die verschillen waar te nemen: 'Feesten lijken vaak gelegenheden te zijn waarop mannelijkheid en vrouwelijkheid ingevuld, gevisualiseerd en gepolariseerd wordt. Voor een bruiloft of andere ceremonie worden uniseks spijkerbroeken omgeruild voor een net pak of een droomjurk. De alledaagse vervaging wordt weggestreken en mannelijkheid en vrouwelijkheid opnieuw helder tegenover elkaar gezet (...) als het verschil maar duidelijk is'. Om daadwerkelijk bewust te worden van het feit dat leerlingen zelf ook onderscheid maken, voeren zij als afsluitende schrijfopdracht binnen de lessenreeks over gender 'antropologisch veldwerk' uit op het kerstgala op school. Leerlingen worden vooral gestimuleerd te letten op hoe verschillen tussen mannen en vrouwen worden uitvergroot en tegenover elkaar worden gezet door middel van verbale communicatie (hoe en wat wordt er gezegd, en door wie?) en non-verbale communicatie (kleding en verzorging, lichaamshouding, bepaalde blikken, persoonlijke attributen). Spoedig ontvang ik de eerste schrijfopdrachten. Ik ben benieuwd naar hun observaties. ♦

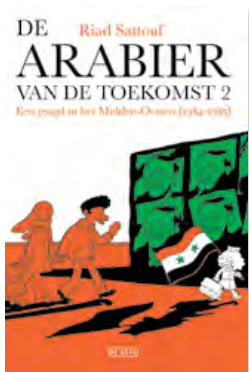
Noten

1. Jansen, W., *Spelen met verschil*. Afscheidsrede gehouden aan de Radboud Universiteit Nijmegen op 6 november 2015.
2. Rommes, E., Bos, M., & Oude Geerdink, J., 'Design and Use of Gender Specific and Gender Stereotypical Toys', in: *International Journal of Gender, Science and Technology*, Vol. 3 (2009) 1, pp. 186-204.
3. Ten Broeke, A., 'De seksualisering van speelgoed', in: *Vrij Nederland*, 13 juli 2013.

Op de website van M&P (www.maatschappijenpolitiek.nl) vindt u twee voorbeeldopdrachten.

Wiebe de Jong is antropoloog en docent maatschappijleer.

RECENSIES

TERUG IN DE TIJD

Tekenaar Riad Sattouf neemt de lezer mee naar zijn jeugdjaren in Syrië, een land dat leerlingen alleen van de burgeroorlog kennen.

Riad is een blank en blond jongetje van 6 jaar dat zich staande moet houden in een klein dorpje bij het Syrische Homs. Als zoon van een Syriër en een Française wordt hij gemengd tussen twee culturen. Zijn vader zit klem in de orthodoxe Syrische cultuur van eerwraak, respect hebben voor hoger geplaatsten, knellende familiebanden en dominante mannen, terwijl zijn moeder liberaal en Europees is. Het leven in Syrië onder president Assad is, ondanks de goede baan van de vader van Riad, armoedig en onvrij. Vader piekert er toch niet over om naar Frankrijk te emigreren en houdt halsstarrig vast aan het idee dat Syrië een paradijsje is, of het anders wel wordt. Eenmaal per jaar gaat Riad met zijn moeder terug naar Frankrijk. Daar bloeit niet alleen hijzelf maar ook zijn moeder helemaal op. De welvaart en vrijheid in Frankrijk slaan hem danig uit het lood. Beiden gaan liever niet terug naar Syrië maar doen dat toch (immers vader en het broertje van Riad zijn nog daar). Het is 1985 als Riad op school voor de zoveelste maal een lijfstraf van de leraar krijgt en na schooltijd door een aantal klasgenootjes wordt afgeranseld. De situatie wordt steeds onhoudbaar. Zeker als hij, door de Franse les die zijn moeder hem geeft (tegen de zin van vader in, overigens), leert lezen...

Deze autobiografische *graphic novel* laat zich vergelijken met Dusty Springfield's *Son of Preacher man*. De onderhuidse spanning is voelbaar en loopt op. Als lezer weet je dat er ergens een dramatische climax moet komen maar Sattouf bewaart het *lekkerste* voor het laatst. In dit tweede deel van de reeks bouwt hij het verhaal zorgvuldig op, maar is het leven van kleine Riad nog geen uitslaande brand. Dat zal ongetwijfeld in het derde deel komen en daarop zal nog een jaar moeten worden gewacht. Kan een docent maatschappijleer iets met dit boek? Ja en nee. Nee, drie delen in de klas lezen lijkt me ondoenlijk. Er enkele stukken uit halen is erg lastig. Anderzijds geeft het de lezer wel een heel goed beeld van twee culturen die fundamenteel botsen en waarin jonge mensen hun eigen weg moeten vinden als ze er in opgroeien. En dat is anno 2016 een zeer actueel thema. *DvD*

Riad Sattouf, DE ARABIER VAN DE TOEKOMST, deel 2, Uitgeverij De Geus, Breda, 2015, 158 bladzijden

TIEN GEZICHTEN

Onderzoeksjournalist Jan Meeus schreef een indringend portret van de bekendste crimineel van Nederland.

Willem Holleeder. Wie de naam in de klas laat vallen, hoeft waarschijnlijk niet lang te wachten voordat een leerling iets over de Neus vertelt. De fel bekritiseerde aflevering van *College Tour* waarin Holleeder vragen van studenten beantwoordde, wordt nog altijd door docenten als lesmateriaal gebruikt. Na de recente verklaringen van de zussen Holleeder, Astrid en Sonja, beweerden velen op televisie dat ze niet wisten dat Holleeder zo erg was. Wie niet wist waartoe de Neus in staat was, heeft dat simpelweg niet willen zien of liet zich inpakken door Willem de charmeur. Dat is een van de tien gezichten van Holleeder die Jan Meeus beschrijft. 'Ik word ook een beetje bang van mezelf, als ik in de media al die verhalen hoor', merkte Holleeder ooit met enige zelfspot op. Meeus schrijft dat de volkse, grappige en sociaal vaardige Amsterdammer in niets deed denken aan de gewetenloze afperser en genadeloze beroeps-crimineel zoals hij in de media werd omschreven. Toch werd en wordt diezelfde Holleeder in extra beveiligde rechtbanken berecht. Wie een verklaring tegen Holleeder aflegt, loopt grote risico's. Meeus sprak met de zussen Holleeder, interviewde betrokkenen en maakte voor zijn boek gebruik van politie- en justitiedossiers. Naast het gezicht van charmeur beschrijft Meeus dan ook overtuigend de negen andere gezichten van Holleeder: de overloper, de ritselaar, de invreter, de vertrouweling, de verrader, de afperser, het beest, de overlever en de psychopaat. Wie zoveel rollen in kan nemen, komt een heel eind in de onderwereld. Met *Verraad* schreef Meeus een misdaadbiografie die zowel compact als compleet is. Op de grote maatschappijleervraag 'Waarom wordt iemand als Holleeder crimineel?' krijg je geen antwoord, maar de vraag 'Wie is de echte Willem Holleeder?' kan na het lezen van het boek zeker worden beantwoord! *IP*

Jan Meeus, VERRAAD, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2015, 223 bladzijden

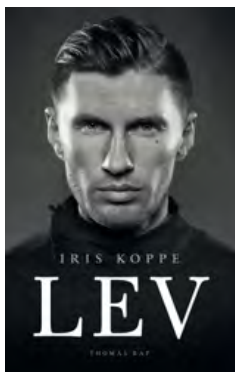

STEL DAT...

In zijn roman *Onderworpen* werpt de Franse schrijver Michel Houellebecq een blik op de nabije toekomst.

De roman *Onderworpen* speelt zich af in het verkiezingsjaar 2022. De Franse president François Hollande treedt na twee termijnen af. Het Front National wint de eerste ronde met 34,1 procent, op afstand gevolgd door de Socialistische Partij en (het fictieve) Moslimbroederschap. De kandidaat van centrumrechts blijft ver achter. Saillant detail: bij de regionale verkiezingen in december 2015 kreeg het Front National ongeveer 30 procent van de stemmen en was daarmee de grootste partij. Althans, in de eerste ronde. Om te voorkomen dat de partij van Marine Le Pen in de regio's daadwerkelijk aan de macht kwam, smeden de overige partijen tijdelijke coalities. Resultaat: het Front National won de tweede ronde geen enkele regio. Een soortgelijk scenario beschrijft Michel Houellebecq in *Onderworpen*. De Socialistische Partij steunt Moslimbroederschap om te voorkomen dat diezelfde Le Pen de nieuwe president van Frankrijk wordt. De verkiezingsstrijd verloopt niet zonder incidenten, maar de media berichten hier amper over. De hoofdpersoon, een professor aan de Sorbonne, stelt dat alle centrumlinkse dagbladen ('dat wil in feite zeggen alle dagbladen') regelmatig de Cassandra's aanklaagden die een oorlog tussen moslimmigranten en autochtonen voorspelden. Een groot deel van het boek gaat over de gevolgen voor de Franse samenleving als de charismatische en gematigde moslim Mohammed Ben Abbes de verkiezingen wint. Wat betekent dit voor het onderwijs, de man-vrouwverhoudingen, de wetenschap en voor de joodse bevolking in Frankrijk? Het mag geen spoiler heten als ik hier schrijf dat Moslimbroederschap inderdaad de macht grijpt, de Franse samenleving verandert en de hoofdpersoon overweegt zich tot de islam te laten bekeren. De kritiek op het werk van Houellebecq was niet mals. De schrijver zelf benadrukte het fictieve karakter van het boek. Hier en daar klonk de vraag of het boek wel zo controversieel is. Oordeel zelf! *IP*

Michel Houellebecq, ONDERWORPEN, Arbeiderspers, Amsterdam, 2015, 234 bladzijden

VOETBALLER

In het boek *Lev* worden cultuur en cultuurverschillen door middel van verhalen tot leven gebracht.

Politicologe Iris Koppe beschrijft het leven van oud-profvoetballer Evgeniy Levchenko (1978). Hij groeide op in Oekraïne terwijl de Sovjet-Unie op instorten stond. Zijn dagelijks leven werd door armoede en geweld beheerst. Er worden vele exemplarische voorbeelden gegeven, zoals de verwarming die alleen vanaf december volop werkte, wanneer het allang ontzettend koud was, tot april wanneer het alweer een stuk warmer was. Via een van de sportinternaten komt Levchenko uiteindelijk via Rusland in Arnhem terecht. Hoe ervaart iemand uit Oekraïne Nederland? Het hoofdstuk over Nederland begint bij de reis ernaar toe, waarin er direct tientallen vragen door zijn hoofd spoken. Waarom lachen die stewardessen zo naar mij? Wat willen ze van mij? Het boek staat vol voorbeelden, zoals een beschrijving van een Nederlandse verjaardag door Oekraïense ogen. Eveneens is er oog voor de huidige situatie van Oekraïne en geeft Levchenko zijn mening, waarin hij behoorlijk van zijn ouders verschilt. Zijn oude woonplaats ligt midden in de frontlinie. Door de verschillende perspectieven die aan bod komen kan een docent cultuurverschillen en standpunten bij maatschappelijke problemen doen laten leven. Kortom, een zeer interessant boek voor docenten die op zoek zijn naar nieuwe verhalen. *DvdH*

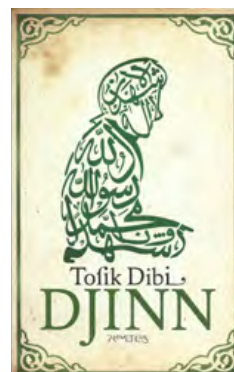

ONDERZOEK

Wat is de invloed van onderwijs op de arbeidsmarkt, levensstijl en politieke gedragingen en oriëntaties?

Wetenschappers van verschillende universiteiten brachten hun onderzoeken samen in de bundel *Een kloof van alle tijden* om zo tot een genuanceerde analyse te komen. De auteurs vragen zich af in hoeverre het onderwijs de afgelopen decennia bepalend is geweest voor de levensloop van mensen. Dat het opleidingsniveau is gestegen, mag geen verrassing heten, maar dat dit ook tot veranderingen *binnen* de groepen heeft geleid, zal niet iedereen zich realiseren. Waar de universiteit in het verleden was voorbehouden aan kleine bovenlaag die de elitaire levensstijl omarmde, zijn er nu opwaarts mobiele die weinig met diezelfde levensstijl hebben, maar wel dezelfde studie volgen. Gevolg: op terreinen als cultuur en politiek is er sprake van een afname van opleiding als scheidslijn. Een andere opvallende constatering is dat de arbeidsmarktpositie van laag-opgeleiden niet trendmatig is verslechterd. Hoewel technologische ontwikkelingen, internationalisering en meritocratisering een bedreiging vormen, zijn er blijkbaar voldoende tegenkrachten. Hoe zit het met de diploma-democratie? Er is weliswaar een kloof tussen hoog- en laagopgeleiden, maar van een toename kan niet worden gesproken. Volgens de onderzoekers is er eerder sprake van stabiliteit en egalisering, dan van meritocratisering. Een van de mogelijke verklaringen is de opkomst van populistische partijen die groepen kiezers aanspreken die voorheen politiek passief waren. Het boek is bijzonder geschikt voor docenten die hun leerlingen met de verschillende onderzoeksvaardigheden willen laten oefenen. Ze komen stuk-voor-stuk aan bod. Zo wordt in de bijdrage over de trends in arbeidsflexibilisering van schoolverlaters in Nederland de onderzoekspopzet uitgebreid beschreven. Aan de hand van deze casus kan leerlingen worden uitgelegd waarom er verschillende soorten variabelen zijn, hoe het niveau van globalisering kan worden geoperationaliseerd en dat bijvoorbeeld de dimensie van economische globalisering twee indicatoren omvat. Handig voor het PWS en het CSE! *IP*

Herman van Werfhorst (red.), *EEN KLOOF VAN ALLE TIJDEN*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2015, 287 bladzijden

ACHTER DE SCHERMEN

In de media-aandacht voor *Djinn* lag de nadruk op zijn coming out en niet op de door Tofik Dibi geschetste onthullende beeld van het politieke bedrijf.

In 2004 was Tofik Dibi een traag studerende student met financiële problemen. Hij kampte met een chat-verslaving als uitlaat voor zijn geheime gevoelens, blowde en dronk om daarvoor de nodige moed te verzamelen. De moord op Theo van Gogh bracht hem ertoe voor zijn steeds meer gewantouwd geloofsgenoten op te willen komen. Om daar vorm aan te geven sloot hij zich aan bij een Turkse belangenvereniging, waar hij snel furore maakte als begenadigd spreker en als oogappel van de oudere garde. Kort daarna viel zijn oog op een oproep van GroenLinks voor kandidaat-Kamerleden. Bliksemsnel werd hij partijlid en meldde hij zich aan bij de kandidatencommissie. Daar viel hij in de smaak en dat herhaalde zich op het partijcongres dat hem met een verkiesbare plaats beloofde, waarop hij zes jaar deel uitmaakte van de Tweede Kamer. Zijn onervarenheid werd goed opgevangen door bekwame fractiemedewerkers en steun van de fractieleiding. Die hulpkrachten leerden hem dat de van zijn eerste salaris gekochte chique jas met bonten kraag strijdig was met het gedachtegoed van GroenLinks. Hij ontpopte zich tot een bekwaam Kamerlid met veel media-aandacht: discrimineren van Marokkanen bij discotheken is normaal, maar wordt een nationaal schandaal als het een Kamerlid overkomt. Die media-aandacht bracht hem er in 2012 toe zich als lijsttrekker te kandideren en dat betekende zijn politieke afgang. Voor de partij telde hij niet meer mee. Dibi maakt overtuigend duidelijk waarom deze politieke carrière onmogelijk zou zijn geweest bij openheid over zijn homoseksualiteit. Bovendien was hij daar nog niet aan toe, maar in het 'tolerante' Nederland wordt de privébeslissing om dit voor je te houden nauwelijks getolereerd. Een aardig en nuttig boek en emotioneel als het over familie gaat. *WB*

Tofik Dibi, *DJINN*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2015, 158 bladzijden

Iris Koppe, *LEV*, Uitgeverij Thomas Rap, Amsterdam, 2015, 266 bladzijden

ALGEMENE LEDENVERGADERING

NVLM-leden zijn van harte welkom bij de ALV van de NVLM op donderdag 28 januari in Den Haag. Deze vergadering vindt plaats tussen 16.30 en 18.00 uur bij ProDemos op de derde verdieping. Aanmelden kan bij Aukje Schrijver: aukjeschrijver@nvlm.nl.

Vo-vakleerkrachten mogen vaker les geven in het primair onderwijs. Om basisschoolleerlingen beter op de overstap

naar het voortgezet onderwijs voor te bereiden wil het kabinet docenten met een bevoegdheid voor het voortgezet onderwijs de mogelijkheid geven om les te geven in het basisonderwijs. Dat geldt ook voor docenten maatschappijleer. De invoering hiervan staat gepland voor 1 augustus 2016.

MAATSCHAPPIJKUNDE IN HET VMBO

Maatschappijleer 2 op het vmbo heeft met ingang van 1 augustus 2016 een nieuwe naam: maatschappijkunde. Deze nieuwe naam maakt het verschil met het schoolexamenvak maatschappijleer duidelijk(er) voor schoolleiding, collega's en leerlingen. Naast een nieuwe naam pleit de NVLM voor een nieuw examenprogramma. We hebben de staatssecretaris gevraagd een commissie in te stellen om dit mogelijk te maken.

VERNIEUWING IN HET VMBO

Op 24 november is met algemene stemmen het wetsvoorstel aangenomen dat de invoering van de profielen in het vmbo mogelijk moet maken. In het schooljaar 2016/2017 moeten alle vmbo-scholen de nieuwe beroepsgerichte programma's aanbieden; in 2018 krijgen alle leerlingen een examen nieuwe stijl voorgelegd. Voor ons vak verandert er weinig: maatschappijleer blijft een verplicht (schoolexamen)vak en maatschappijkunde blijft een profielkeuzevak bij Zorg & Welzijn.

NASCHOLINGSCURSUS NIEUW EXAMENPROGRAMMA HAVO/VWO

In het schooljaar 2017-2018 wordt het nieuw examenprogramma maatschappijwetenschappen landelijk ingevoerd, te beginnen in het vierde leerjaar. Om docenten hierop voor te bereiden is een nascholingscursus opgezet. Aan elk hoofdconcept (vorming, verhouding, binding, verandering) wordt één bijeenkomst gewijd, met daaraan gekoppeld aandacht voor vaardigheden binnen de concept-contextbenadering. U kunt zich nog inschrijven voor de bijeenkomst over *Binding* op 7 oktober 2016 en voor de bijeenkomst over *Verandering* op 7 maart 2017. Zie voor meer informatie de website van het Expertisecentrum Maatschappijleer: www.expertisecentrum-maatschappijleer.nl.

BELANGSTELLING VOOR NIEUWE NASCHOLINGSCYCLUS?

De organisatoren (SLO, LEMM en LOOMM) overwegen de eerste twee bijeenkomsten (over *Vorming* en *Verhouding*) te herhalen. Als u hier belangstelling voor heeft, dan verzoeken we u een mail te sturen naar Coen Gelinck: c.gelinck@slo.nl.

PROFIELWERKSTUKWEDSTRIJD

Lever de beste profielwerkstukken met ingevuld deelnameformulier in via werkstuk@nvlm.nl. Op www.nvlm.nl/wedstrijd vindt u meer informatie over de wedstrijd. In de congresstas van de Docentendag vindt u een poster waarmee u leerlingen op de werkstukwedstrijd kunt wijzen.

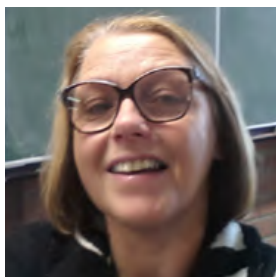
Ingrid Faas | www.nvlm.nl

TOEKOMSTIG TOEKOMEN

Voorspellen is moeilijk, zeker als het om de toekomst gaat. Een bekende spreuk - en hij is nog waar ook. Toch moeten er vandaag mensen bezig zijn met de vragen van morgen. Vooral binnen de wetenschap, de politiek en het onderwijs. De wetenschap heeft een interessante poging gedaan. Recent werd de Nationale Wetenschapsagenda gepresenteerd, met 12.000 vragen die in de toekomst een antwoord verdienen. In de politiek ligt dit lastiger. Veelgehoord is de kritiek dat de waan van de dag regeert. Dit is in strijd met het beeld dat politieke partijen in verkiezingstijd oproepen. Een greep uit de slogans in de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2012. De VVD ging voor 'niet doorschuiven, maar aanpakken' en de PvdA voor 'Nederland sterker en sociaal'. De SP beloofde 'nieuw vertrouwen' en de SGP streefde naar 'daad bij het woord'. De ChristenUnie was 'voor de verandering' en D66 wilde 'nu vooruit'. De PVV sprak over 'hun Brussel en ons Nederland' en het CDA schreef 'samen kunnen we meer'. GroenLinks zag 'groene kansen voor Nederland' terwijl 50Plus het over 'vijftig pluspunten' had. Tot slot stelde de Partij voor de Dieren: 'Hou vast aan je idealen, laat ze niet wegcijferen'. Herkent u deze ambities in de politieke praktijk van alle dag? Het is de opdracht van de politiek om vandaag vorm te geven aan de dag van morgen. Dit geldt eveneens voor het onderwijs. Daar moeten we de jeugd voorbereiden op en vormen voor de toekomst. Die gedachte staat centraal voor het Platform Onderwijs2032. Deze gedachte moet worden omarmd door wetenschappers, politici en docenten. Niet alleen in *hun belang*, maar vooral voor *onze jongeren*. We moeten dit momentum met *kansen aanpakken* en niet wegcijferen. Alleen *samen* kunnen we *vooruit* en het curriculum van de toekomst *veranderen*. Als we *daad bij het woord* voegen heb ik er alle *vertrouwen* in dat het onderwijs daar met vele *pluspunten sterker* van wordt. Niet omdat het mooi klinkt in campagnetijd, maar omdat dit de jongeren van ons land toekomt. Zij zijn de toekomst.

Hans Tennissen

... AAN HET WOORD NEL ROEST STELT ZICH VOOR...

'He lekker, maatschappijleer. Even geen woordjes stampen, sommen maken of eindeloos herhalen.' 'Nou dat treft, we beginnen aan het hoofdstuk Politiek.' 'He bah, dat hoeft niet hoor. Saai, ik heb niets met politiek, juf.' Hoe motiveer je de groep leerlingen die voor je zit?

Om leerlingen tot kritische, meedenkende burgers op te laten groeien moet er heel wat uit de kast worden gehaald. Leuke filmpjes, afwisselende opdrachten en gloedvolle betogen ten spijt, politiek leeft niet bij een 15- of 16-jarige. Waarom blijft maatschappijleer dan toch zo'n leuk vak? Wat maakt dat je steeds opnieuw met veel plezier naar school gaat en van het contact en de gesprekken met je leerlingen geniet? Binnen ons vak hebben wij de mogelijkheid om in gesprek te gaan.

VERANTWOORDELIJKE GENERATIE

Ondanks de methode zien we de leerlingen en praten we over de toekomst, hun toekomst. Bij een pittige stelling ontstaat een dynamisch proces: je ziet voorlopers, bedachtzame leerlingen, sterke debaters en strijders. Dat is mooi. Hiermee komen ook de verschillende kanten van een probleem aan bod. Ik hoop dat deze generatie, in navolging van hun mondige ouders, een sterke en verantwoordelijke generatie wordt, met zorg voor de samenleving en de wereld waarin wij leven. Ongeacht het niveau krijgen ze allemaal een basis mee, waarin ze leren dat politiek een vak is en dat een rechter en officier van Justitie een belangrijke taak hebben.

Wij willen onze leerlingen leren kritisch te kijken, een mening te vormen en die te verwoorden, maar bovenal willen we dat alles wat ze hebben geleerd blijft hangen - ook na de toetsmomenten. Dat het in hun leven beklijft.

Iedereen leert anders, de een wil een mindmap maken, de ander een samenvatting en sommigen geven de voorkeur aan het maken van opdrachten. Uitleg vinden de meeste leerlingen wel fijn. Vaak is een combinatie hiervan de beste manier. Neem eens wat tijd om je leerlingen te laten ervaren hoe ze het beste leren. Ook dat kan binnen de lessen maatschappijleer en met behulp van de methode.

LEUK VAK

Als ik naar de actuele ontwikkelingen kijk, zie ik dat velen niet meer klakkeloos aannemen dat dingen 'nu eenmaal zo zijn', maar door creativiteit en inventiviteit veranderingen teweeg brengen. Ik denk dan dat er een hoopvolle toekomst voor ons ligt. Mijn doel is om leerlingen, met gebruikmaking van actuele voorbeelden, onderdeel van die toekomst te laten zijn. Als op een open dag er ineens oud-leerlingen voor je neus staan om je even gedag te komen zeggen en te vertellen wat ze nu doen en dat soms het vak maatschappijleer daar een bijdrage aan heeft geleverd, dan kan je alleen maar trots zijn - en beseffen dat dit een heel leuk vak is; voor docent en leerling. Overigens studeren verschillende van deze leerlingen nu Politicologie. Saai?

Daan van der Hoek

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

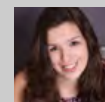
Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Wolter
Blankert

Vera
Boonman

Douwe van
Domselaar

Janet
Duursma

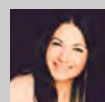
Coen
Gelinck

Daan van
der Hoek

Lieke
Meijs

Dilek
Semur

Anique
ter Welle

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAFOTO 123 RF Stockfoto

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonementen. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

TWEEDE KAMER IN DE KLAS

GRATIS WORKSHOP DEBATTEREN

In de setting van het Binnenhof maakt u kennis met enkele debatvormen en krijgt u uitleg over debatvaardigheden. Ook gaat u zelf debatteren in de vorm die de Tweede Kamer gebruikt. Iedere deelnemer krijgt het lesmateriaal 'Tweede Kamer in de klas' mee naar huis.

**SPECIAAL VOOR
(TOEKOMSTIGE)
DOCENTEN
MAATSCHAPPIJLEER,
NEDERLANDS EN
GESCHIEDENIS.**

Door te debatteren leren leerlingen hoe de parlementaire democratie werkt. Ook stimuleert het leerlingen om na te denken over belangrijke thema's, daar een mening over te vormen en die duidelijk kenbaar te maken.

De workshop wordt dit jaar 9 keer georganiseerd. Vol = vol, dus meld u snel aan!
www.prodemos.nl/tweedekamerindeklas

